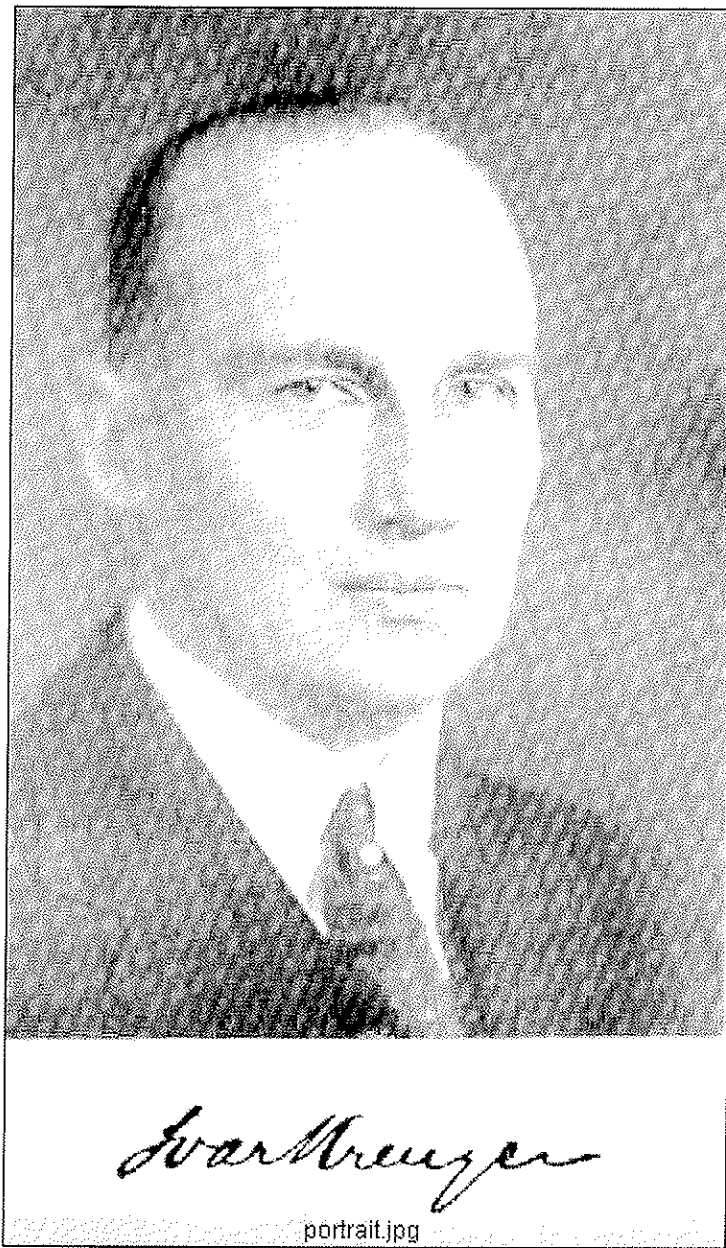

Stockholms universitet
Ekonomisk-historiska institutionen
C-uppsats
Författare: Henry Söderström

KREUGERKRASCHENS DUNKLA FRÅGOR

KREUGERKRASCHENS DUNKLA FRÅGOR

1. Inledning	3
2. Syfte	3
3. Teori	4
4. Metod	5
5. Frågeställningar	6
6. Avgränsningar	6
7. Litteratur och källkritik	7
8. Ivar Kreugers bakgrund	10
9. Kreuger & Toll	10
9.1 Kreugerkoncernens expansion	11
9.2 Kreuger & Tolls finansiering	11
10. Tändsticksmonopol och statslån	12
10.1 Lånet till Frankrike 1927	12
10.2 Tysklandslånet 1929 och den stora kraschen på Wall Street	13
11. Kreugerplanen eller <i>the Grand Design</i>	13
12. De sista kritiska åren 1931-1932	15
12.1 Organiserade baisse-spekulationer?	16
12.2 Ivar Kreugers sista vistelse i USA	16
13. Själv mord eller mord?	17
13.1 Mordgåtans lösning?	20
14. Paniken efter skottet i Paris	21
15. Kreugerkommissionen	22
16. Bokföringsmanipulationer	25
16.1 De "italienska skattkammarväxlarna"	25
16.2 Övriga anklagelser om bokföringsmanipulationer	Fel! Bokmärket är inte definierat.
17. Affären A W Högman	28
18. Kreugerkoncernens konkurs	31
18.1 Var konkursen nödvändig?	32
18.2 Ivar Kreugers uravkonkurs och konkursen för IMCO	34
18.3 Konkursförvaltningen	35
19. Ivar Kreugers motståndare	39
19.1 I K och Sovjetunionen	39
19.2 Huset Morgan i USA	40
19.3 Wallenbergs med flera i Sverige	40
20. En motivbild – <i>Cui bono?</i>	41
21. Sammanfattande avslutning	42
Litteraturförteckning	43

Noter.....42

Bilagor:

Nr 1 Kreugerkoncernens organisation, ur Kreuger, "Kreuger & Toll" (1963)

Nr 2 Sammanställning av koncernens finansiella ställning, ur Kreuger, "Spelet i bankvärlden" (1970), s 48

Bilder:

Omslagsbilden, det "klassiska" porträttet på I K, med namnteckning, liksom teckningen på sidan 8 är hämtade från Sterner, "I K Tändstickskungen" (1930)

1. INLEDNING

Ivar Kreuger (hädanefter I K) hör onekligen till det förra århundradets mest betydande svenskar. Redan under sin livstid fick han uppleva berömmelse och beundran inte bara från sina landsmän, som tyckte han personifierade en andra stormaktstid för Sverige, utan även internationellt: statsmän, bankirer och företagsledare stod i kö för att få audiens hos "Tändstickskungen". Den snabba uppbyggnaden av hans industri- och finansimperium saknar motstycke i svensk ekonomisk historia, vilket även gäller den mörka episod som gått till historien som Kreugerkraschen. Efter I K:s plötsliga död i Paris, den 12 mars 1932 och den strida strömmen av sensationella "avslöjanden" om att han gjort sig skyldig till diverse oegentligheter, ja rentutav svindlerier av en enorm omfattning, ledde till att den forne hjälten förvandlades till svindlare och bedragare — en samvetslös spelare som behärskat konsten att manipulera och dupera godtrogna människor i syfte att skinka dem på deras surt förvärvade pengar. Den kände amerikanske ekonomen John Kenneth Galbraith har i förordet till en bok med titeln "*Kreuger - geni och svindlare*", så sent som 1959 beskrev honom som "den ojämförligt största tjuven i svindleriernas långa historia".¹

Fenomenet I K har inte upphört att fascinera och förundra. Det har skrivits hyllmeter om hans person och hans livsverk, där somliga författare intagit en i grunden fördömande attityd, medan andra sett sig föranlåtna att försvara den detroniserade industri- och finansmannen och tillbakavisa vad de menar är grundlösa anklagelser. Även om en stor del av skrifterna i samband med Kreugerkoncernens tillkomst under påverkan av den negativa atmosfär som var rådande då, har bilden av I K nyanserats något. Men faktum är att ämnet till stora delar fortfarande måste betraktas som kontroversiellt. Detta bekräftades t ex så sent som 1990, då finansanalytikern och författaren Lars-Jonas Ångström kom ut med sin bok "*Därför mördades Ivar Kreuger*". I en debattartikel i tidningen Dagens Industri ställer han den provocativa frågan om varför journalister och andra fortsätter att sprida lögnaktiga påståenden om I K. Dagens Industris Roland Svensson skrev i sin kommentar, att det finns indicier för såväl den officiella självmordsdoktrinen som för mordteorin, samt att Ångström tangerar "den gamla plundringsteorin", som går ut på att vissa svenska finansintressen, främst Wallenberg och Stenbeck, såg till att sko sig ordentligt på Kreugerkoncernens konkurs.²

2. SYFTE

Syftet med denna uppsats är att belysa att ett studium av litteraturen kring I K och Kreugerkraschen väcker en hel del frågor som ännu i dag inte har blivit ordentligt genomlysta. Med denna uppsats hoppas jag att jag lyckats visa på att det föreligger ett stort behov av forskning för att reda ut många av de dunkla frågorna som hänger samman med den mörka episod i svensk historia som kallas Kreugerkraschen, som professor John Landqvist för drygt 30 år beskrev på följande sätt:

"Det är tydligt, att det bakom det yttre förloppet av kreugerkoncernens sammanbrott bedrevs ett maktspel, varom man alltför äger en ytterst ofullkomlig kännedom. Det är nödvändigt, att det någon gång uppträder en opartisk historieskrivning, som klarlägger vad som skedde i det som skedde eller de dolda intriger, som förekom under de väldiga kapitalöverflyttningarna vid kreugerkoncernens störtande."³

Min bestämda uppfattning är att många historiker alltför slentrianmässigt accepterar sådant som man på goda grunder kan ifrågasätta, som t ex påståendena om att I K begick självmord och att han hade förfalskat italienska skattkamarväxlar för stora belopp.

Mitt syfte med denna uppsats är att få läsaren att reagera med en viss sund skepsis nästa gång den vedertagna bilden av I K framförs och, som sagt, stimulera fram ett ökat intresse för att kanske t o m forska vidare i detta ämne.

3. TEORI OCH METOD

Själva vattendelaren mellan de båda teoribildningarna kring I K:s död, utgörs naturligtvis av frågan om det var fråga om självmord eller mord. De författare m fl som omhuldar självmordsteorin, som samtidigt måste betraktas som den "officiella" versionen, brukar uppehålla sig vid att det, enligt deras förmenande, förelåg klara motiv för ett självmord, dvs att I K var medveten om att koncernens ekonomiska ställning var undergrävd och att han på detta drastiska sätt valde att föregripa ödet, då det bara var en tidsfråga innan det skulle uppdagas att han gjort sig skyldig till svindlerier och bokföringsbrott för att dölja detta.

Han var helt enkelt desperat och såg ingen annan utväg, anser man. Självmordsteorin implicerar följaktligen att I K var en bedragare av något slag. Ett av skälen att jag kallar denna teori den "officiella" är att den ingår i den offentliga historieskrivningen som kan studeras dels i diverse uppslagsverk och dels i översikter över Sveriges ekonomiska historia under 1900-talet, skrivna av ekonom-historiker som t ex Lars Magnusson och Lennart Schön.

Som framgår av det inledande resonemanget föreligger det också en alternativ teoribildning om vad som skedde i samband med Kreugerkraschen och som inrymmer både "mordteorin" och "plundringsteorin". Denna teoribildning går ut på att I K föll offer för en mordkomplott, anstiftad av hans fiender som därigenom inte bara såg till att undanröja en mäktig motståndare, utan även såg till att vara med om att dela på rovet i form av Kreugerkoncernens enorma tillgångar.

Som en logisk konsekvens av hur man ställer sig till frågan om självmord eller mord kommer också svaret på den andra viktiga frågan – den om I K var en bedragare eller ej – och därmed uppkommer helt olika tolkningar om vem eller vilka som egentligen handlat på ett brottsligt sätt. Förklaringarna spänner över hela spektret från att I K var en storsvindlare till att han och hans företagsgrupp och alla som satsat pengar på honom tvärtom blev utsatta för ett av världshistoriens största ekonomiska brott. (Man behöver dock inte ta ställningen i den första frågan för att ha en åsikt om huruvida det gick rätt till när Kreugerkoncernen drevs i konkurs och avvecklades.) Om man vill fördjupa perspektivet finner man här olika synsätt på det moderna Sveriges utveckling efter 1932, som också var det inledande året för Socialdemokraternas långa regeringsinnehav. Ytterst kan detta sägas beröra frågan om själva legitimiteten för den politiska och ekonomiska makten i Sverige efter detta ödesår. Efterspelet till Kreugerkraschen kan ses som den viktigaste maktförskjutningen i svenskt samhällsliv under det förra århundradet.

Många anser att förekomsten av konspirationsteorier inte är bra för ett öppet och demokratiskt samhälle, men icke desto mindre har det visat sig att dylika teorier stämt överens med verkligheten och blivit bekräftade och erkända av såväl det politiska etablissemanget som den offentliga historieskrivningen, d v s den som historiker av facket presterat. Om man inte vill gå så långt tillbaka i tiden som till mordet på Gustav III och Axel von Fersen kan man som exempel nämna ett par mer närliggande fall från efterkrigstidens Sverige: Sveriges hemliga försvarssamarbete med NATO samt förekomsten av en parallell underrättelsetjänst, IB, som var kopplat till det socialdemokratiska partiet, och sysslade med bl a illegal åsiktsregistrering.

På den internationella arenan finns det fler exempel på konspirationsteorier som blivit bekräftade: man kan nämna den amerikanska underrättelsetjänsten CIA:s roll i störtandet av diverse misshagliga politiker, som t ex Salvador Allende i Chile och dess planer på att försöka mörda Fidel Castro samt det faktum att många politiker i 1970-talets Italien verkligen hade samröre med maffian.

Men så länge de alternativa förklaringarna inte blir bevisade och officiellt bekräftade klumpas de ihop till under samlingsnamnet "konspirationsteorier" som inte bör tas på allvar. Ett vanligt grepp är att istället för gå i polemik ägna sig åt den typen av personangrepp som går ut på att "skjuta budbären" - att ifrågasätta själva trovärdigheten hos en meningsmotståndare, som det därför inte är lönt att debattera med. Den amerikanske historikern Daniel Pipes ger t ex uttryck för uppfattningen att själva konspirationstänkandet som ett utslag av paranoia vanföreställningar.⁴

Visst finns det fog att hänföra vissa typer av konspirationsteorier till kategorin "stolligheter". Lång är raden av olika redogörelser för höga frimurares och/eller sionisters ondskefulla strävan efter världsherravälde. Men för den skull bör man inte avfärda allt som antyder att det bland maktens män kan förekomma ett intrigspel i det fördolda med det outtalade syftet att gagna det egna intresset av mer makt och pengar, särskilt inte om dessa teorier bygger på *fakta*.

När det handlar om Kreugerkraschen har dessutom de svenska myndigheterna delvis underblåst misstankarna om att det i detta stora material finns sådant som inte tål offentlighetens ljus. Detta skedde genom att hemligstämpla hela ärendet - p g a dess känsliga natur. För att studera handlingarna i det s k Kreugerarkivet på Riksarkivet, som upptar drygt 100 hyllmeter, var man ända fram till hösten 1999 tvungen att ha tillstånd från justitiedepartementet.⁵

Den offentliga historieskrivningen om I K har dock inte bekräftat att han blev utsatt för någon form av komplot. Dylka misstankar brukar snarare hänföras till den "mytbildning" som uppstått kring I K - en person som redan under sin levnad omgavs av ett stort mått av mystik och oåtkomlighet.

4.

Min metod går ut på att beskriva det faktaunderlag ligger till grund för mord- och plundringshypoteserna ifråga om Kreugerkraschen. Enligt mitt förmenande finns det ingen anledning att ifrågasätta sanningshalten i dessa uppgifter, så länge de inte motbevisats eller motsagts av andra uppgifter och det är min fasta övertygelse att man måste hitta en förklaringsmodell eller teori som går ihop med förefintliga faktauppgifter. En teori som nödvändiggör att man nödgas bortse från sådant som inte passar in i den egna modellen bör, enligt mitt förmenande, revideras.

Fördelen med min metod är att den bygger på fakta och det åligger en "meningsmotståndare" att påvisa förekomsten av felaktigheter i detta material.

Man kan också se denna uppsats som en sammanställning av det material som tillsammans konstituerar mord- och plundringshypoteserna.

Jag har jag i möjligaste mån försökt nyansera diskussionen genom att konfrontera mitt material även motsägende uppgifter och tolkningar. Jag är medveten om att framställningen trots detta, men kanske främst p g a ämnets kontroversiella natur, löper risk att uppfattas som tendentiös. Min ambition har dock varit att i görligaste mån försöka hålla mig till en saklig och deskriptiv presentation om sakfrågorna och vad som talar för eller emot de olika teorierna. I många fall får dock vissa uppgifter, och ibland även hela avsnitt, stå oemotsagda, vilket förklaras med att jag i den kritiska Kreugelitteraturen, som kan betecknas som den offentliga, tyckt mig märka en tendens hos författarna att antingen helt bortse från några av de mest kontroversiella frågorna eller att endast i svepande ordalag avfärda diverse misshagliga resonemang. Jag blev därför aningen överraskad då jag upptäckte en artikel i Historisk Tidskrift 1:1993, där bankmannen och författaren Lars-Erik Thunholm i uppsatsen "*Ivar Kreuger- Myter och verklighet*" så sent som 1993 bemödat sig om att för första gången någonsin gå i polemik mot mord- och plundringsteorins förespråkare, vars alster han valt att beteckna som osaklig "Kreugerpropaganda".⁶ Av den anledningen har jag i huvudsak använt Thunholms artikel som en motvikt till uppgifterna och rönen från de övriga författarnas böcker.

Mot slutet av denna uppsats ger jag mig medvetet ut på hal is och försöker koppla ihop dessa uppgifter och indicier till en mer eller mindre sammanhängande teori om vilka krafter som kan tänkas ha bedrivit ett maktspel i syfte att undanröja I K.

5. FRÅGESTÄLLNINGAR

Jag har valt att fokusera mig på några av de frågeställningar som har störst betydelse för bedömningen av I K och hans livsgärning. Dessa utmynnar i sin tur i den större frågan om han var en bedragare eller inte. Jag aspirerar inte på att mot slutet av uppsatsen leverera några entydiga svar på dessa frågor, utan nöjer mig med att konstatera att det finns fog för att anlägga ett ödmjukt betraktelsesätt och följaktligen tvivla på sanningshalten i en del av de hittills etablerade föreställningarna om vad som är myt och vad som är verklighet i gåtan I K. Kanske kommer forskningen att någon gång i framtiden besanna professor Landquists ovan citerade förhoppningar och räta ut vissa av nedanstående frågetecken?

* Begick I K självmord eller blev han mördad?

* Pågick det organiserade baissespekulationer mot Kreugerpapperen på världens aktiemarknader i syfte att driva ner kurserna för att knäcka Kreugerkoncemen?

* Förfalskade I K italienska skattkammarväxlar för 21 miljoner pund eller var det något som avsiktligt spreds ut för att skapa panik och möjliggöra konkursen och gjorde han sig skyldig även till andra typer av falsarier och bokföringsmanipulationer?

* Agerade den s k Kreugerkommissionen, revisorerna och konkursförvaltarna på ett opartiskt och professionellt sätt eller gick de i någons ledband?

* Var konkursen av Kreuger & Toll överhuvudtaget verkligen nödvändig eller drevs den fram med ojusta metoder för att möjliggöra billiga förvärv eller plundring av koncernens enorma tillgångar?

Materialets omfattning nödvändiggör naturligtvis en avgränsning i själva framställningen. Jag har dock haft ambitionen att ge en så heltäckande beskrivning som möjligt av Kreugerkoncernens framväxt, omfattning och verksamhet. En viss uppmärksamhet har ägnats perioden efter börskraschen i New York i oktober 1929, som utgjorde startskottet för den långa depressionen som i förlängningen även ledde till Kreugerimperiets fall. Av den anledningen kan det vara av intresse att något utförligare belysa händelserna under den dramatiska tid som närmast föregick sammanbrottet 1932.

6. AVGRÄNSNINGAR

För att göra läsaren insatt i ämnet tycker jag det är av stor vikt att ge en bred bakgrundsbeskrivning till hur det gick till när Ivar Kreuger skapade sin världskoncern innan jag kommer in på de mer kontroversiella frågorna.

Tyvärr medger inte det begränsade omfånget i denna uppsats, eller överhuvudtaget uppgiftens komplexitet, något annat än en yttlig granskning av de olika anklagelser som riktats mot I K om bokföringsbrott och andra typer av bedrägliga manipulationer vid sidan av den påstådda förfalskningen av italienska skattkammarväxlar.

Inte heller finns det plats för några uttömmande beskrivningar av andra näraliggande händelser, som t ex de många turerna kring den, enligt många, orättvisa domen mot Torsten Kreuger i det s k Högbroforsmålet och hans mångåriga, men fruktlösa, kamp för upprättelse, trots att han lyckades samla namnkunniga jurister för sin sak, eller av "affären Ekman"- historien om hur en statsminister

tvingades avgå efter att denna av någon anledning ljugit om mottagandet av ett i sig obetydligt partistöd från I K. (Ekman såg till att Riksbanken ställde upp med ett lån till Kreugergruppen för att möta den svåra likviditetskrisen under våren 1932 och han var sedan mycket kritisk till Kreugerkommissionens arbete och försökte förhindra att Kreugerkoncernen drevs i konkurs).

7. LITTERATUR OCH KÄLLKRITIK

När det handlar om ett så pass kontroversiellt ämnesområde som Kreugerkraschen är det naturligtvis av extra stor vikt att försöka anlägga en källkritisk ansats. Det är en minst sagt ymnig litteraturflora som författats i ämnet och vi finner allt från rena partsinlagor och hyllningsskrifter till rena smådeskrifter.

Min uppfattning är att så länge historiska fakta kan sägas motsvara de krav man har på källkritik inom historieforskningen så får de också betraktas som "sanna". Detta kan också jämföras med de beviskrav som förekommer inom juridiken och särskilt då i rättegångssammanhang. Vad som är sant och osant är som bekant svårt att *veta*. Viktiga dokument kan dessutom vara förfälskade eller manipulerade på olika sätt i de fall de inte har försvunnit helt och hållet. Problemet att försöka påvisa att det finns någon form av "dold agenda" består också i att de mest komprometterande besluten – de som är brottsliga till sin karaktär – nästan aldrig blir dokumenterade.

I allmänhet kan man dela in litteraturen i två "hermetiskt tillslutna kategorier" och det är inte sällan svårt att upptäcka en viss tendens, eller t o m, vissa outtalade lojaliteter hos de olika författarna. Eftersom mitt huvudsakliga intresse riktas mot just "Kreugerkraschens dunkla frågor" kan den största delen av mina källor räknas till den litteratur som Thunholm valt att beteckna som "Kreugerpropaganda". Detta epitet tycker jag dock är orättvisande mot författarna ifråga, vilka, enligt mitt förmenande, verkar ha besjälats av en uppriktig strävan att söka sanningen i detta stora material. Deras slutsatser är ofta väl underbyggda av fakta som går att verifiera och man kan, mig veterligt, inte beskylla dem för ohederlighet. Deras förklaring till Kreugerkoncernens sammanbrott och den ruin det medförde för tusentals människor går ut på att det utan tvivel funnits en "kreugersvindel", men att det inte var

I K som var svindlaren. Många av uppgifterna i denna uppsats upprepas i flera böcker, varför valet av specifik källa ibland är godtyckligt. Det är ofta lätt att se varifrån författarna hämtat vissa uppgifter.

Mot bakgrund av dessa källkritiska aspekter kan det vara på sin plats med en kort presentation av de viktigaste källorna:

Sven Olof Arlebäck (1931-) har en tvärvetenskaplig filosofie doktorsexamen i aktiebolagsrätt, företagsekonomi och ekonomisk historia och mer än 30 års erfarenhet som företagskonsult. I slutet av 1980-talet fick Arlebäck tillfälle att forska vidare om I K med fokus inställt på vad som hände vid upplösningen av AB Kreuger & Toll. Bakom boken "Kreuger-kraschen - storbankernas verk?" ligger många års forskning. Förutom Kreugerarkivet på Riksarkivet har han granskat två av konkursförvaltarnas minnes- och mötesanteckningar varit: Ernfrid Browaldhs överlämnades till Kreugerarkivet för bara ett par år sedan och Ernst Lybergs fann Arlebäck på Umeå universitet.

Anders Byttner (1904-1978) tog en, enligt professor Kristensson, "särskilt kvalificerad ekonomexamen vid Handelshögskolan i Stockholm", varefter han 1930 inträdde i tjänst hos L M Ericsson och arbetade sedan som ekonomisk skribent. Hans första bok "*Arvet efter Ivar Kreuger*" lär visst ha väckt stor uppmärksamhet när den kom 1951, utan att för den skull kunna motbevisas. Byttners andra bok "*Vem tog Kreugerkoncernen?*" behandlar avvecklingen av koncernen och ger liksom den första boken en bra beskrivning av ämnets rent företagsekonomiska aspekter.⁷

Gustaf Ericsson (1900-1967) var en på sin tid mycket stridbar och kontroversiell författare, som skrivit en hel del i ämnet, varav den vanligast förekommande och mest lästa är boken "*Kreuger*

kommer tillbaka” från 1937. Flera böcker, även i andra kontroversiella ämnen, valde han att skriva under pseudonym. Han var också den drivande kraften bakom tillkomsten av filmen *”Panik”* från 1939. Gustaf Ericsson försökte visa att mordet på I K var resultatet av en kriminell konspiration, till största delen bestående av judiska intressen, som opererade från Moskva, Stockholm, Paris och New York. 1942 blev han dömd till 10 månaders fängelse för brott mot tryckfrihetsförordningen för boken *”Alarm”* och fyra år senare, för olovlig underrättelseverksamhet, men lyckades visst fly ut ur landet innan den senare domen vann verkställighet. 1961 återkom han, under mystiska former, till Sverige för att presentera sin bok *”Billion Dollar Murder”*, som var författad under pseudonymen Boris Michael Brennan. Denna hans sista bok är rensad från den typen av antisemitiskt innehåll som genomsyrade hans tidigare böcker.

Eftersom Ericsson inte vann sig om någon direkt vetenskaplig metod – han anger nästan aldrig sina källor – har jag valt att vara väldigt sparsam med referenser till denne författares publikationer.

Jan Glete (1947-) skrev sin doktorsavhandling 1975 om *”Kreugerkoncernen och Boliden”* och har sedan på uppdrag av Riksbankens jubileumsfond författat boken *”Kreugerkoncernen och krisen på den svenska aktiemarknaden”*. Alltsedan dess har hans forskning kommit att inriktas mot sådant som rör företags- och ägandestrukturer inom det svenska näringslivet samt militärhistoria. Glete innehar idag en professur i historia vid Stockholm universitet.

Björn Gäfvert () försvarade 1979 sin doktorsavhandling *”Kreuger, riksbanken och regeringen”*. Den största delen av Gäfverts forskning har sedan dess legat på det militärhistoriska området. Björn Gäfvert, som idag är anställd vid Krigsarkivet, är tillsammans med Jan Glete de främsta akademiska företrädarna för den offentliga historieskrivningen om I K och Kreugerkraschen – alltså den som beskyller I K för att ha begått diverse oegentligheter innan han tog livet av sig.

Torsten Kreuger (1884-1973) var liksom brodern utbildad till civilingenjör och verksam inom en rad affärsområden: han ägde banker, fastigheter, industrier och tidningar. Han var också engagerad i uppbyggandet av tändsticksindustrin och då främst i Polen 1922-25. 1933 blev han dömd till stora skadestånd och ett års straffarbete för bedrägeri mot obligationsköparna i Högbroforsens Industri AB och drev under många år en envis kampanj för att få denna synnerligen kontroversiella dom upphävd, men lyckades, trots inlämnandet av fyra resningsansökningar och stöd från ett flertal auktoriteter på juridikens område, aldrig få denna dom upphävd. 1937 gjorde han en ny karriär som tidningsman och ägde både Aftonbladet och Stockholmstidningen. Han tog också itu med uppgiften att rehabilitera brodern och försökte på olika sätt visa att denne fallit offer för en komplott, att Kreugerkoncernen var solvent och hade mycket stora tillgångar som slumpades bort genom ett, i hans tycke, besinningslöst konkursförfarande. Torsten Kreuger blev mot slutet av sin levnad skeptisk till Sverige som rättssamhälle. Hans böcker brukar avfärdas som partsinlagor, men de är icke desto mindre författade i en objektiv anda med en skärpa i uttrycket och innehåller dessutom en hel del dokumentärt material i form av kopior av diverse dokument och protokoll m m.

Robert Kristensson (1896-?) var professor i industriell ekonomi och organisation vid Kungl. Tekniska högskolan i Stockholm. Hans största insatser har bestått i dels en genomgång av Kreugerkoncernens finansiella ställning 1932, där han med hjälp av koncernens huvudbokförare J W Kårfors upprättade en alternativ likvidationsbalans för Kreuger & Toll och dels i hans utredningar om I K:s italienska affärer som 1970 resulterade i en bok med samma namn.⁸

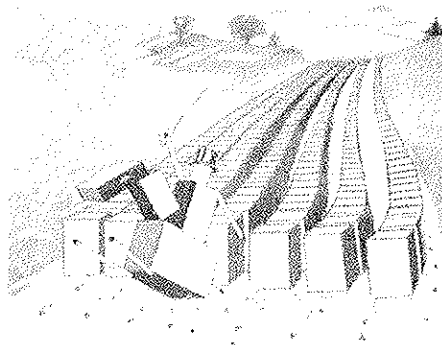
Claes Lindskog (1901-1985) var utbildad till jurist och vigde sitt yrkesverksamma liv till att tjäna Skandinaviska Banken, vars verkställande direktör han var mellan 1951 och 1963. Genom sin anställning i banken upplevde han Kreugerkraschen inifrån och kom sedermera på ålderns höst att sammanfatta sin syn på I K i boken *”Ivar Kreuger - en storsvensk dröm”*, som, i mitt tycke, utgör den bästa introduktionen till detta fascinerande ämne. Claes Lindskog tillhör inte de mest uttalade

”konspirationsteoretikerna”, utan nöjer sig med att på ett nyktert och sakligt sätt argumentera för behovet av en omvärdering av I K och hans verk.

Sven Stolpe (1905-1996) var författare, journalist och litteraturforskare. 1957 presenterade han sin doktorsavhandling om drottning Kristina. Han var dessutom en stridbar debattör och kom att ägna viss uppmärksamhet åt bröderna Kreugers öden. Domen mot Torsten Kreuger uppfattade han som ”en svensk Dreyfusskandal”. Tillsammans med kriminalreportern **Börje Heed** (1921-1996) skrev han boken *”Ivar Kreuger mördad?”*, vari en hel del dokumentärt material presenteras - inte bara sådant som talar för mordteorin, utan även annat som är av intresse i fallet I K.

Lars-Erik Thunholm (1914 -) var VD i Skandinaviska Banken mellan 1957 och 1971 och sedan, efter samgåendet 1972 med Stockholms Enskilda Bank, blev han VD i den nybildade Skandinaviska Enskilda Banken. År 1976 valdes han till styrelseordförande - en post som han innehade fram till 1984. Han har också ägnat sig åt författande och har under sin yrkesverksamma tid skrivit en del böcker om bank- och kreditväsende i Sverige⁹ och sedan har hans efterforskningar kommit att inrikta sig på ämnet Kreugerkoncernen. 1991 kom hans bok om *”Oskar Rydbeck och hans tid”* och 1995 gav han ut sin stora biografi om I K. I den senare för han visserligen fram I K:s stora insatser som industri- och finansman, men hävdar att allt obönhörligen gick utför fr o m 1930, vilket till slut ledde till självmordet och sammanbrottet för koncernen. Trots Thunholms anspråk på att vara I K:s krönikör har han valt att antingen helt utelämnat vissa av de mer kontroversiella frågorna kring Kreugerkraschen eller nöja sig med allmänt hållna beskrivningar och förklaringar. I sin artikel i Historisk Tidskrift (1993:1) går han dock i polemik mot de ovannämnda författarna, vars alster han väljer att beteckna som ”Kreugerpropaganda”.

Lars-Jonas Ångström (1929 -) är finansanalytiker och har ägnat stor del åt s k teknisk aktieanalys. Hans bok *”Därför mördades Ivar Kreuger!”* utgör till viss del en kompilation av de övriga författarnas verk, kompletterat med upptäckter i samband med egna tidskrävande arkivstudier i riksarkivet och Stockholmspolisens arkiv. Boken innehåller också avskrifter av en del intressanta originaldokument. Ångström kopplar gärna ihop de olika uppgifterna till en sammanhängande teori och går särskilt hårt åt familjen Wallenberg. I en senare bok med titeln *”Kreuger-mordet”* utvecklar Ångström en teori om hur mordet gick till. I detta sammanhang har han samarbetat med redaktören för tidskriften *”Den Svenska Marknaden”*, **Jan Gillberg**, som inte bara hjälpt Ångström att publicera sina rön, utan som även gjort egna efterforskningar och bedrivit polemik i ämnet.

Källa: Sterner, ”I K Tändstickskungen” (1930)
Den andra stormaktstiden”. (Gustaf II Adolf syns i bakgrunden)

8. IVAR KREUGERS BAKGRUND

I K föddes i Kalmar den 2 mars 1880. Han var det äldsta barnet i en syskonskara som bestod av två söner och fyra döttrar.

Under sitt tjugonde levnadsår tog han sin examen som civilingenjör med en examen i mekanisk teknologi och sedan som väg- och vattenbyggare.¹⁰ Under hela sitt återstående liv var mäktigt stolt över sin ingenjörstitel och nöjde sig med att tituleras som ingenjör.

År 1901 begav han sig till New York och hade där ett antal tillfälliga arbeten, tills han en dag fick tag på ett arbete som var så pass utmanande att han stannade kvar tre år. Det var i ett byggnadsföretag som specialiserat sig på att bygga höghus, vilket i New York var detsamma som skyskrapor. I K skaffade sig fort ett gott rykte som specialist på byggnadskonstruktioner av stål och betong och tog aktivt del i uppförandet av ett flertal byggnader både i USA och i Europa. Under denna tid började metoden att bygga med armerad betong vinna framsteg i USA och I K insåg fördelarna med denna nya metod. Han bekantade sig också med metodens uppfinnare, Julius Kahn, och fick dennes gehör för sina planer för hur "Kahn-stålet" skulle introduceras i Europa.

9. KREUGER & TOLL

Tillsammans med en annan ung byggnadsingenjör, som hette Paul Toll, bildade han byggnadsföretaget Kreuger & Toll (K&T). De båda kompanjonerna gick in för att överföra Kahns metoder till Sverige och nådde så småningom framgång på området. K&T kom att medverka i flera större byggprojekt, inte minst i Stockholm, där den välkända stadionbyggnaden och grunden till Stockholms statshus utgör ett par exempel på de unga ingenjörernas kompetens. K&T växte snabbt och expanderade över Sveriges gränser med dotterföretag i flera europeiska städer, inklusive i den förrevolutionära Tsarrysslands huvudstad S:t Petersburg.

År 1911 ombildades K&T till ett aktiebolag med ett för den tiden ansenligt aktiekapital på en miljon kr.

När I K någon gång under hösten 1911 blev ombedd av ett antal bankmän att genomföra en omorganisation av tändsticksfabrikerna i hans födelsestad Kalmar med omnejd, var han alltså en väletablerad företagsledare. Han var då 31 år gammal.

Kreugersläkten hade varit engagerad inom inom tändsticksindustrin, alltsedan I K:s farfar, Per Edvard Kreuger och dennes bror Eric Lorentz i början av 1870-talet övertog Fredriksdahls tändsticksfabrik. Ernst August Kreuger, I K:s far, anlade 1902 en ny tändsticksfabrik i Mönsterås.

I K:s fyra år yngre bror, Torsten, som i likhet med honom själv var ingenjör med ett utvecklat sinne för finansiella frågor, hade redan tackat nej till uppdraget och försökte förmå brodern att göra detsamma. Men efter moget övervägande accepterade I K till slut erbjudandet.

År 1913 såg I K till att fusionera de aktuella tändsticksföretagen ihop till AB Förenade Svenska Tändsticksfabriker. Den nye ledaren rationaliserade företagen, pressade kostnaderna, höjde kvalitetskraven osv. Han insåg också att något måste göras på marknadsföringens område och började, i all hemlighet, att köpa upp de viktigaste försäljningsbolagen i branschen. I K:s dynamiska ledarskap gjorde det snart möjligt för Kalmartrusten att utmanövrera den betydligt större konkurrenten Jönköpings och Vulcans Tändsticksfabriksaktiebolag.¹¹

9.1 KREUGERKONCERNENS EXPANSION

År 1917 bildades till slut, efter flera månaders segslitna förhandlingar, Svenska Tändsticks Aktiebolaget (STAB) genom en sammanslagning av landets båda ledande tändstickstruster i Jönköping och Kalmar. I K blev vald till verkställande direktör. Han drog nytta av sina erfarenheter från det första världskrigets inledande skede, som drabbat tändsticksindustrin hårt, bl a genom att lamslå importen av viktiga insatsvaror, främst aspvirke från Ryssland, och skapade en företagsstruktur som kännetecknades av något som även brukar benämnas vertikal integration. STAB kontrollerade snart hela kedjan från råvara, via produktion till marknadsföring av produkten - säkerhetständstickan. Processen mot att uppnå ett världsomspännande monopol kunde fortsätta.

Vad som därefter följde var en exempellös expansion som saknar motstycke i den ekonomiska historien. Drivet av I K:s visioner kunde STAB omsluta allt fler länders tändsticksindustrier och erövra den ena marknaden efter den andra.

Under den första fasen av STAB:s expansion, mellan 1918 och 1923, hade man förlitat sig på inhemsk finansiering. Kreuger & Toll hade tillsammans med en grupp finansbolag, ägda av de största svenska bankerna, Svenska Handelsbanken och Skandinaviska Kreditaktiebolaget, bildat ett konsortium, även kallat Tändstickskonsortiet, för upplåning av kapital. Parallellt med detta lånade STAB dessutom ett icke oansenligt kapital från svenska provinsbanker.

Under 1921 förvärrades konjunkturläget i världen och avkastningen på konsortiets investeringar motsvarande inte förväntningarna. Dessa finansiella svårigheter löste I K genom att placera en emission av STAB-aktier i Storbritannien, vilket kan ses som ett första steg i en internationell etablering med siktet inställt på USA:s kapitalmarknad.

En milstolpe i denna process var bildandet år 1923 av det amerikanska dotterbolaget International Match Corporation (IMCO), till vilket I K flyttade lejonparten av STAB:s utländska tillgångar. IMCO:s aktiekapital uppgick till 28 miljoner dollar. Därigenom var man inte längre beroende av den svenska kapitalmarknaden, som visat sig otillräcklig för I K:s vittomfattande planer.

Från första början fick IMCO ett betydande stöd från det välrenommerade investmentbolaget Lee, Higginson & Co, vilket i sin tur var till stor fördel när det handlade om att tillvinna sig de amerikanska placerarnas förtroende.¹²

Under 1925 - 26 utvecklade sig Kreuger & Toll till ett av världens största investeringsbolag - ett av de första transnationella företagen - och samtidigt en av världens största långgivare.

9.2 KREUGER & TOLLS FINANSIERING

För att finansiera dessa Kreugerkoncernens omfattande transaktioner emitterades stora mängder av B-aktier som hade med mindre röststyrka än A-aktierna, och s k participating debentures som i sig förenade obligationens regelbundna ränteutbetalningar med möjligheten att dessutom få del av företagens aktieutdelningar. Dessa finansiella instrument var till stor del skapelser av I K själv.¹³

Kapitalet kom huvudsakligen från USA och placerades långsiktigt i relativt säkra tillgångar som statsobligationer och industriaktier och fastigheter. I början var tändsticksindustrin naturligtvis det viktigaste fältet, men I K upptäckte också potentialen i andra svenska nyckelindustrier. Mot slutet av sin bana började han ägna allt större uppmärksamhet åt att utvidga telefonbolaget L M Ericsson, som Kreuger & Toll kontrollerade, och försökte erhålla telefonkoncessioner på samma sätt som han tidigare förhandlat till sig tändsticksmonopolen. Andra betydande industrigrenar som I K investerade i var skogsbolag och gruvor, där bildandet av SCA och förvärvandet av Boliden och stora intressen i Grängesberg kan tjäna som värtaliga exempel på denna strategi.

Men den största tillgången var utan tvivel Svenska Tändsticksaktiebolaget (STAB).

När tändstickskoncernen var som störst omfattade den 250 fabriker i 43 länder, varav det rädde monopol eller monopolliknande förhållanden i 25 länder. Detta innebar att STAB och dess amerikanska dotterbolag International Match Corporation (IMCO) stod för omkring tre fjärdedelar av hela världens tändsticksproduktion.¹⁴ Vid tiden för I K:s död hade förhandlingar med länder som Spanien och Italien nått ett framskridet stadium och världsmonopolet hägrade.

Det var egentligen bara Sovjetunionens tändsticksindustri som skapade smolk i bågaren.

10. TÄNDSTICKSMONOPOL OCH STATSLÅN

Strategin att övervinna konkurrensen genom att köpa upp tändsticksföretag i olika länder hade visat sig otillräcklig för att uppnå en monopolställning. Därför var det en genialisk lösning att kombinera dessa strävanden med möjligheten att kunna erbjuda stora dollarlån till kapitalbehövande stater.

Det var Torsten Kreuger som lyckades förhandla fram det första monopolavtalet åt STAB. Motparten var den polska regeringen och avtalet, som undertecknades år 1925, kom att utgöra en modell för de kommande tändsticksmonopolen i andra länder. Genom att kunna erbjuda långfristiga lån i hårdvaluta med fördelaktiga villkor till nationer i kris, kunde STAB i gengäld få monopolrättigheterna för produktionen och/eller marknadsföringen av säkerhetständstickor i landet.¹⁵ I praktiken gick det till så att pengarna till statskassan förmedlades via det tillskapade monopolbolaget – i fallet Polen 6 miljoner dollar till en ränta på 6 %.¹⁶ 1930 utökades krediten avsevärt och kom då att uppgå till totalt 32,4 miljoner dollar.¹⁷

Statslån, där olika former av koncessioner ställdes som säkerhet, var förvisso inget unikt för Kreugerkoncernen, utan var något som hade tillämpats åtminstone sedan 1880-talet.¹⁸

Fördelen med ett sådant upplägg är att låntagaren kan erbjudas goda lånevillkor, särskild i form av en låg ränta, samtidigt som förvärvandet av koncessionen kunde vara en gynnsam affär för långivaren.

Här erhöll K&T räntebärande statsobligationer, samtidigt man tack vare säkerheterna i landets tändsticksindustri var garaderad mot inflationseffekterna, eftersom priserna på tändstickor lätt kunde uppjusteras i takt med inflationen.

I femton olika länder tillämpades ett något annat upplägg, där K&T eller STAB istället för att förvärva nöjde sig *leasa* det statliga tändsticksmonopolet.¹⁹ Den årliga leasingavgiften var beräknad så att den skulle motsvara räntorna och amorteringarna på statslånet ifråga.²⁰

Låneförhandlingarna föregicks av att Kreugergruppen tog kontroll över landets tändsticksindustri, vilket allt som oftast skedde genom uppköp i största hemlighet.²¹

10.1 LÅNEN TILL FRANKRIKE 1927 OCH TYSKLAND 1929

Bland Kreuger & Tolls statslån brukar det franska lånet från år 1927 nämnas som den största framgången, med lyckosamma effekter för både långgivare och låntagare. För att stabilisera den franska ekonomin, som vid denna tidpunkt befann sig i en djupare kris, och sålunda avvärja hotet från galopperande inflation, vände sig den franska regeringen till världens finansmarknader, men på grund av det bristande förtroende för Frankrikes ekonomi var det bara två långgivare som var beredda att ställa upp med det nödvändiga beloppet på 75 miljoner dollar: Morgangruppen i USA och Kreuger & Toll.

Fransmännen fastnade till slut för Kreugers erbjudande. Krediten tillställdes Frankrike till en årlig ränta på endast 5 %, vilket var väsentligt förmånligare än den räntesats på 8 % som Morgans hade begärt. Kreugers bättre räntevillkor hängde samman med att det hela kombinerades med ett avtal för tändsticksindustrin, även om det aldrig blev möjligt att skapa något tändsticksmonopol i Frankrike.

Under de följande åren genomgick den franska ekonomin en märkbar förbättring, vilket år 1930 dessutom möjliggjorde en förtida återbetalning av Kreugerlånet, som totalt inbringade koncernen en vinst på hela 30 miljoner dollar²² - pengar som vid det laget kom väl till pass för att finansiera det som

kom att bli det största av alla Kreugerkoncernens åtaganden, nämligen det stora lånet till Tyskland på 125 miljoner dollar.

10.2 1929 OCH DEN STORA KRASCHEN PÅ WALL STREET

Det må ha varit en tillfällighet, men endast två dagar efter det att K&T tillkännagav detta sitt dittills sitt största emission på den amerikanska marknaden, inträffade den s k svarta torsdagen på Wall Street: den 24 oktober 1929 översvämmades plötsligt aktiemarknaden av 2,6 miljoner aktier med säljorder till bästa möjliga kurs, vilket ledde till en börsnedgång på 5 % och situationen upprepades, efter misslyckade försök till stabilisering genom stödköp, under den svarta tisdagen den 29 oktober.²³ Vissa författare har hävdats att det här finns ett samband, dvs att det var Kreugers motståndare som utnyttjade "det labila läget på börserna i Amerika för att skapa en våldsam börskrasch samtidigt som emissionen skulle placeras"²⁴. Att den stora börskraschen 1929 skulle ha förorsakats genom en koordinerad attack från vissa mäktiga finansintressen och att tidpunkten valdes för att samtidigt få bort den konkurrerande Kreugerkoncernen är en spekulativ, men icke desto mindre intressant, hypotes, som tarvar grundligare efterforskningar. Faktum är i alla fall att flera framstående amerikanska bankirfirmor, som garanterat Kreugers emission, p g a börskraschen inte kunde fullfölja sina åtaganden. Genom den förtida återbetalningen av det franska lånet, som alltså inbringade K&T ca 300 miljoner kr i likvida medel, kunde den första tranchen till Tyskland emellertid betalas ut. Även debenturemissionen kunde sedan genomföras.²⁵

11. KREUGERPLANEN ELLER *THE GRAND DESIGN*

De sammanlagda lånen från Kreugerkoncernen till olika stater uppgick till 387 miljoner dollar (ca 2,13 miljarder kr enligt 1932 års kurs).²⁶ Enligt vissa beräkningar skulle detta motsvara 35 miljarder kr i 1998 års penningvärde. K&T:s andel av nettokapitalexporten från 1920 talets stora kreditgivare översteg 4 %; man har också kommit fram till samma siffra för dess andel av den amerikanska kapitalexporten under slutet av 1920-talet och i början av 1930-talet.²⁷ Kreugerkoncernen var onekligen en av världens största långgivare vid den här tiden.

Kreugerkoncernens lån till stater:

Polen	1925	\$	6.000.000
Grekland	1926	£	1.000.000
Ecuador	1927	\$	2.000.000
Frankrike	1928	\$	75.000.000
Jugoslavien	1928	\$	22.000.000
Ungern	1928	\$	36.000.000
Ecuador	1929	\$	1.000.000
Lettland	1929	\$	6.000.000
Rumänien	1929	\$	30.000.000
Polen	1930	\$	32.400.000
Litauen	1930	\$	6.000.000
Danzig	1930	\$	1.000.000
Bolivia	1930	\$	2.000.000
Estland	1930	Kr	7.600.000
Guatemala	1930	\$	2.500.000

Turkiet	1930	\$ 10.000.000
Tyskland	1930	\$ 125.000.000
Younglånet	1930	Kr 56.000.000
Grekland	1931	£ 1.000.000

Källa: Kreuger (1963), s 202

Den omfattande förmedlingen av krediter till lånebehövande stater brukar betraktas som det mest betydande inslaget i en plan för att lösa de internationella kapitalproblemen inom ramen för ett större mål som bestod i världsekonomin återuppbyggnad. Denna plan brukar kallas "Kreugerplanen", eftersom Kreuger & Toll hade som målsättning att utbilda sig till ett verktyg för internationell finansieringsverksamhet och därigenom göra hela maskineriet för internationell finansiering smidigare, att "överskottskapitalet" från särskilt USA kunde kanaliseras till länder med behov av långfristiga krediter till låg ränta. Kreugerkoncernen åtnjöt också ett grundmurat förtroende, inte minst i USA, och hade en struktur som erbjöd en förnämlig riskfördelning: industriföretagen hade alla stora expensionsmöjligheter och statslånen var säkerställda genom inkomsterna från de olika tändsticksmonopolen som gav en stabil och god avkastning. Att statslånen dessutom gjorde det möjligt för låntagarländerna att sanera sin ekonomi och förränta kapitalet i produktiva investeringar, utan att behöva belasta sin budget med betungande räntekostnader, var en positiv följdverkning av I K:s finansiella verksamhet, som i det närmaste kan jämföras med Marshallplanen efter andra världskriget.²⁸

I K&T:s årsredovisning för 1929, som mer är en programförklaring än en vanlig årsredovisning, presenterade I K sin analys av det internationella finansiella läget som kom till uttryck i form av akut penningknapphet och höga räntesatser. Han fortsatte med att visa att K&T hade en speciell uppgift att fylla i detta sammanhang:

"För att undvika häftiga bakslag i amerikansk utländsk långivning synes det vara av vital betydelse, att maskineriet för internationell finansiering görs mer smidigt. Det har utgjort Aktiebolaget Kreuger & Tolls målsättning att utbilda sig till ett verktyg för internationell finansieringsverksamhet, ägnat att motsvara dessa speciella krav."

Författaren Gustaf Ericsson har en roman om Oscar Golder (läs Ivar Kreuger) sammanfattat innebörden av Kreugerplanen på följande välformulerade sätt:

"Så snart Golder hade insett med vilket minimum av förstånd världen regerades, förstod han att det var meningslöst för honom att fortsätta att bygga världens mest fulländade jättebroar, skyskrapor och praktpalats, han hade i stället gripit sig an med uppgiften att försöka skapa en förnuftsmässig byggnad mitt inne i Europas kaos, en världsorganisation för att reglera världshushållningsproblemen och det ekonomiska utbytet mellan alla världens länder, en internationell och överstatlig finansmakt, som skulle kunna förebygga revolutioner och valutakatastrofer, arbetslöshet och massnöd, genom att tillse att pengar och varor cirkulerade i säkra kanaler och i jämna strömmar, rättvist fördelade över alla världens länder"²⁹

12. DE SISTA KRITISKA ÅREN 1931-1932

Under sommaren och hösten 1931 blev situationen för Kreuger & Toll kritisk. Den internationella finanskrisen fortsatte och slog allt hårdare mot bankerna. Den österrikiska banken Kreditanstalts konkurs tidigare under året drog med sig ett stort antal banker i fallet, både i Europa och i USA.

USA skar ner sin utrikeshandel och stora kapitalexport, vilket drabbade inte bara K&T, utan särskilt en rad länder som var beroende av amerikanska lån.

Särskilt allvarlig var situationen i Tyskland, där myndigheterna genomfört olika åtgärder för att stoppa utflödet av valuta. Detta skulle för Kreugerkoncernen vidkommande innebära uteblivna inkomster, både från tändstickstillverkningen i Tyskland och det stora tyska monopollånet.

Även andra stater hade under denna tid förklarat moratorium för sina utlandsskulder, dvs inställt betalningarna.

Till följd av krisen på världens finansmarknader blev möjligheterna för Kreugerkoncernen att genom nyemission uppbringa nytt kapital blev alltmer begränsade för I K.

Hela finansväsendet präglades av en påtaglig kreditåttstramning. Allt detta sammantaget hade lett till att I K redan under 1930 tvingats in på den affärsmässigt riskabla vägen att finansiera långfristiga åtaganden genom kortfristig upplåning.³⁰

I oktober 1931 blev likviditetssituationen akut. Problemen hade tilltagit i och med att vissa utländska banker nu vägrade att förlänga kortfristiga krediter samt att I K genomförde omfattande stödköp av egna värdepapper världen runt.³¹

Under hösten 1931 hade den svenska riksbanksledningen och regeringen för avsikt att försöka att ta upp en valutakredit på 75 miljoner dollar för att i första hand stötta Kreugerkoncernen och det var ingen mindre än Marcus Wallenberg sr som åtog sig att sköta förhandlingarna. Efter kontakter b la Morgan-gruppens National City Bank i New York avvisades dock den svenska framställningen med motiveringen att den begärda kreditsumman inte var 'tillräckligt stor för att bli effektiv'.³²

Krisen förvärrades också av den valutakris som i Sverige blev akut efter det att Storbritannien den 21 september 1931 lämnat guldmyntfoten. Redan den 27 september tvingades Sverige göra detsamma, vilket de facto ledde till en devalvering av den svenska kronan på omkring kring 40 %. Kreugerkoncernen, som hade stora åtaganden i utländsk valuta, gagnades föga av detta och Kreugerpapperen drabbades av ytterligare kursfall. I december 1931 nådde både K&T:s debentures och STAB:s B-aktier sina bottenivåer på den svenska börsen och noterades i 115 respektive 99, vilket kan jämföras med toppnoteringarna från 1929 på 863 respektive 449.³³

För att avvärja den svåra likviditetskrisen under de kritiska månaderna i början 1932 såg I K ingen annan råd än att ånyo vända sig till Riksbanken. Först efter intensiva förhandlingar, där både finansministern Hamrin och statsministern Ekman deltog, gav Riksbanken till slut med sig och beviljade en kredit på 40 miljoner kr mot säkerhet av aktierna i Boliden. Ett villkor var dock att Skandinaviska Banken gick i borgen för halva lånesumman.³⁴

Under denna tid måste I K ha ansträngt sig till det yttersta för att rädda koncernen från sammanbrott och upprätthålla det goda rykte som han tillvunnit både sig själv och sina företag.

12.1 ORGANISERADE BAISS-SPEKULATIONER?

På världens aktiemarknader under tiden efter den stora börskraschen på Wall Street 1929 förekom en hel del spekulationer mot företagen i Kreugerkoncernen. Allt som oftast spekulerades det i kurssänkningar, eller *baisse* som det också kallas (motsatsen till *hausse*). Förekomsten av stora utbudsposter av värdepapper på marknaden skapar ett tryck nedåt på kurserna. Aktier och debentures i särskilt K&T blev under vissa perioder också föremål för s k blankning, vilket innebär att via fondbörs bjuda ut till försäljning aktier som man inte äger. Det kan t ex röra sig om lånade aktier som måste tillbakalämnas vid ett visst framtida datum. Om kurserna under tiden kommer att gå nedåt kan de aktuella värdepapperen inhandlas och med en förtjänst återlämnas till långgivaren.³⁵

Detta är naturligtvis en mäkta riskabel strategi som kan medföra kraftiga förluster om kurserna inte utvecklar sig som man räknat med.

Efter att det rått något av panikstämning på Stockholmsbörsen den 28 augusti 1931, då debentures föll från 300 till 236, publicerade kvällstidningarna en kommuniké av I K, i vilken han förklarade att den allmänna situationen "har utnyttjats av ett internationellt organiserat baisse-konsortium, som ej tycks tveka att utsprida ogrundade rykten beträffande koncernen."³⁶

För att kunna hålla kurserna uppe ägnade sig I K därför åt att i största hemlighet och genom ombud stödköpa aktier och debentures i de egna företagen. Detta förfarande belastade naturligtvis ytterligare koncernens ansträngda likviditet, men var icke desto mindre en lönsam strategi. På detta sätt försattes också baisspekulanterna i en kniptång, som på fondmäklarslang kallas för "*a bear squeeze*". Och när det så var dags för leverans av de blankade värdepapperen, fanns det ingen annan utväg för spekulanterna än att köpa dessa av I K, vilket följaktligen skulle komma att stå dem dyrt.³⁷

Mot slutet av 1931 intensifierades denna typ av baisseattacker mot alla Kreugerpapper, vilket dessutom skedde parallellt med diverse negativ, och till största delen ogrundad, ryktesspridning i pressen.

12.2 IVAR KREUGERS SISTA VISTELSE I USA

Den 19 december avreste han till New York för att bl a tillsammans med sina kompanjoner i Lee, Higginson & Co diskutera hur man skulle finansiera K&T:s övertagande av Boliden.³⁸

I januari blev han intervjuad av amerikansk press och lär dessutom ha haft ett sammanträffande med USA:s dåvarande president Herbert Hoover, varvid han med betydande klarsyn fick tillfälle att utveckla sin uppfattning om det internationella ekonomiska läget med ett särskilt fokus på relationerna mellan USA och Europa: Under en tid som präglades av åtstramningar, protektionism och handelskrig, förespråkade I K sänkta tullmurar, fria kapitalrörelser och stabila valutakurser. I det här sammanhanget betonade han nödvändigheten att föra en tullpolitik som var i samklang med landets ställning som fordringsägar- eller gäldenärsstat, så att stater med fordringar på utlandet för en mer liberal politik med låga tullmurar och tvärtom. Han kritiserade också USA:s banksystem, som i hans tycke ägnat sig åt "en ganska planlös utlåning under de senaste åren", särskilt den kortfristiga långivningen till Tyskland.³⁹

Från New York lät I K också utsända en offentlig kommuniké om koncernens ställning och framtidsutsikter. I denna kommuniké, som gavs ut i I K:s namn, tillkännagavs för första gången förvärvet av Boliden, som här beskrivs som "en av världens största och rikaste guldfyndigheter".⁴⁰

Denna uppmuntrande nyhet fick dock inte avsedd effekt. Dagens Nyheter hade av någon anledning föregripit kommunikén genom att den 29 januari 1932 publicera en brett uppslagen artikel med referat

från en dansk nationalekonom, en professor L.V.Birck, som i kategoriska ordalag förklarade Bolidengruvan värdelös. Artikeln beledsagades av en karikatyr på en svettig I K, som, hur ihärdigt han än vaskade, endast fick fram debentures.⁴¹

Under början av 1932 såg det också ut som om det börjat vända på världens aktiemarknader: i under årets första månad uppgick kurstillväxten för Kreugerföretagen på Stockholmsbörsens A-lista till totalt 313 miljoner kr. DN:s artikel om Boliden torde dock ha bidrag till att kursläget försämrades i februari med 129 miljoner kr. I New York rådde samma månad något av en hausséstämning på börsen, vilket förstärktes genom officiella uttalanden i USA och England att den internationella finanskrisen höll på att ta slut.⁴²

Men huvudanledningen till I K:s sista besök i New York handlade om en uppgörelse mellan L M Ericsson och International Telephone & Telegraph Company (ITT), som ägdes av Kreugers gamle motståndare Morgan. I K hade föregående år sålt aktiemajoriteten i L M Ericsson till ITT för 11 miljoner dollar och man hade diskuterat ett samgående. I New York sammanträffade Kreuger nu med Morgans företrädare, överste Sosthenes Behn, som nu avkrävde en förklaring på vissa poster i L M Ericssons balansräkning, bl a varför posten "kassa och bank" endast bestod av fordringar på K&T. Översten krävde till sist i Morgans namn att avtalet skulle annulleras och att de 11 miljonerna dollarna ofördröjligen skulle återbetalas. Förhandlingarna med I T T lär ha tagit hårt på I K:s krafter och, enligt medarbetaren Aminoff, befann han sig under ett par dagar på gränsen till nervsammanbrott.

Den akuta likviditetskrisen i februari 1932 späddes på av att ytterligare ett par krediter snart förföll till betalning. Om inte Kreuger kunde skaffa fram det nödvändiga beloppet på 2 miljoner dollar före den 23 februari så hade koncernen tvingats inställa sina betalningar. Medarbetaren Krister Littorin mottog denna dag ett telegram från Kreuger och satte genast igång med att förhandla med Skandinaviska Banken och Handelsbanken i Stockholm. Dessa sade dock nej och hänvisade till Riksbanken som även den avfärdade propån. Vid det laget ingrep statsminister Ekman och föreslog att Riksbanken skulle stå för hälften av beloppet, medan de tre affärsbankerna skulle svara för resten. Men Stockholms Enskilda Bank vägrade, trots påtryckningar från statsministern, att ställa upp på detta, varför Riksbanken fick ta på sig även denna sjättedel. Den akuta likviditetskrisen var därmed avvärjd och koncernen hade fått en frist med nästa betalningsförpliktelse fram till slutet av mars 1932.

Återbetalningen av de 11 miljoner dollarna till ITT var dock fortfarande inte löst. Den 4 mars undertecknades dock en överenskommelse, i vilken Kreuger lovade att skaffa fram beloppet ifråga. Senare samma dag steg I K på Ile de France för att resa till Paris. Med på resan var herrarna Durant och Hallowell från Lee, Higginson & Co.⁴³

Under resan föreföll Kreuger vara vid gott mod och umgicks bl a med skridskoprinsessan Sonja Henie, som intygat om att han "verkade hela tiden lika lugn och var på gott humör". De båda bestämde också att de skulle träffas igen i Paris och äta lunch tillsammans.⁴⁴

13. SJÄLMORD ELLER MORD?

Frågan om I K begick självmord eller om han blev mördad har aldrig fått någon tillfredsställande lösning. Många menar att vi heller aldrig kommer att kunna besvara denna fråga. Den offentliga historieskrivningen gör alltså gällande att självmordshypotesen är den mest sannolika. På grund av Parispolisens undermåliga brottsplatsundersökning anser man att de indicier som finns, även om de kan vara nog så bestickande, aldrig kan få karaktären av bevis. Det finns även indicier som talar för självmordet; avskedsbrevet till bl a Krister Littorin brukar ofta anföras. I lägenheten påträffade Littorin ett brev som var adresserat till honom på hans Parisadress på Hotel Continental. Detta korta brev var av någon anledning skrivet på engelska med denna dramatiska inledning: "I have made such a mess of things that I believe this to be the most satisfactory solution for everybody concerned". Där fanns också ett brev till systemen, Britta Kreuger, och ett till medarbetaren Sune Schéle. Dessa tre brev, som, märkligt nog, alla var författade på engelska, har väckt en del frågor: Varför var de författade på

engelska? Varför var brevet till Littorin adresserat till hotellet och det till Schéle till dennes Stockholmsadress? Kreuger visste ju att Schéle vid tillfället befann sig i Paris och borde också ha förstått att Littorin skulle vara bland de första att besöka hans våning? Kan ordet "this" i brevet till Littorin ha åsyftat något annat än ett självmord? Det har också framförts att breven kan vara förfälskningar eller att de tillkommit under hot.⁴⁵ En annan hypotes är att "avskedsbrevet" i själva verket utgjorde ett missiv till något annat som mördaren eller någon annan tog hand om. Med tanke på att I K borde ha kunnat förutse vilket kaos hans självmord skulle förorsaka, kan man nämligen förhålla sig skeptisk till om detta verkligen var den "mest tillfredsställande lösningen för alla inblandande".

Ett av självmordshypotesens starka kort är annars att brevet till systemen aldrig blivit offentliggjort, vilket skulle implicera att det kan ha innehållit något om självmordsplanerna. I annat fall skulle inte Torsten Kreuger ha dragit sig för att utnyttja detta brev i sin kamp för familjens upprättelse.⁴⁶

En förklaring är annars att Britta Kreuger ska ha slängt detta brev, eftersom det gällde en privatekonomisk angelägenhet av mindre vikt.⁴⁷

Den kände journalisten Åke Ortmark tycker sig också ha fått bekräftat, att Torsten Kreuger själv inte ska ha varit helt övertygad om att brodern blev mördad, då han i samtal med Börje Heed påstås ha sagt följande: "Hur Ivar dog är inte det viktiga, mördarna var de som drev fram hans död."⁴⁸

Mordhypotesen har också sina namnkunniga förespråkare, varav författaren Sven Stolpe väl är den mest kände. Gemensamt för dessa är också en positiv syn på I K och hans gärning och en negativ syn på hans fiender, liksom för övrigt på koncernens, i deras tycke, helt onödiga konkurs och avveckling.

Det finns som sagt inga klara "bevis" för att I K föll offer för en mordkomplott, men väl en lång rad mer eller mindre tungt vägande indicier, som jag ser mig föranlåten att här nedan presentera i nedanstående punkter, vilka inte lättvindigt kan avfärdas som resultatet av en betydande mytbildningen kring I K efter dennes död den 12 mars 1932:

* Någon gång på eftermiddagen den 11 mars observerade portvaktsfrun i huset där I K bodde, nr 5, Avenue Victor Emanuel III, att denne var ensam när han lämnade bostaden. Hon uppgav vidare att han inte uppförde sig som han brukade och tyckte det var märkligt att han lämnade bostaden till fots och inte med bil. Detta skedde efter vad hon kallade "de mottagna besöken", vilka måste ha varit de fyra svenskarna Holm, Hennig, Wendler och Bergenstråle. Dessa har alla blivit hörda och samstämmigt förklarat att Kreuger och Littorin lämnade våningen i deras sällskap och for i väg i två bilar.⁴⁹

* Den 11 mars, mellan kl 16.00 och 17.00, dvs vid en tidpunkt då I K **bevisligen** befann sig på Hôtel Meurice tillsammans med bankdirektören Oscar Rydbeck och Krister Littorin, uppsöktes Gastinne-Renettes vapenaffär av en man som avsåg att inhandla en pistol av fabrikatet Browning med nio millimeters kaliber, samt fyra (!) askar patroner, som han sedan stoppade i fickan. Kunden var mån om att uppge att han hette I-V-A-R K-R-E-U-G-E-R, vilket sålunda bokstaverades, och att hans adress var nr 5, Avenue Victor Emanuel III och bad vidare expediten visa hur vapnet skulle skötas. Om man beaktar att I K under hela sitt liv var skygg för publicitet och dessutom att han var en mycket god skytt och därför van vid vapen⁵⁰, samt att han i sin Parisvåning dessutom lär ha förfogat över ett antal vapen (vilka sedermera lär ha avlägsnats av några polismän)⁵¹, förefaller det helt osannolikt att det var I K som köpte det vapen som dagen efter påträffades i våningen. En annan aspekt är att expediten som betjänade honom i vapenaffären vid ett senare tillfälle inte kunde peka ut I K bland sex olika fotografier.⁵²

När I K inte infunnit sig till det avtalade mötet med Littorin, Rydbeck och herrarna från Lee Higginson i New York och en Akers-Douglas från London på Hôtel du Rhin, gick Rydbeck efter en halvtimmes väntan, vid halv elva-tiden, ut ur konferensrummet och telefonerade till Kreugers våning.⁵³ Portvaktsfrun svarade att Kreuger just lämnat bostaden. Några förbipasserande vittnade sedermera om att de sett I K komma ut ur huset och försvunnit i en bil.⁵⁴ (Enligt Thunholm fick Rydbeck aldrig något svar.) När Littorin och Kreugers sekreterare Fröken Bökman strax efter kl 13.00

kom fram till bostaden fick de av hushållerskan Jeanette Barrault höra att Kreuger låg och sov. Hon hade själv gått ut och handlat vid elva-tiden och inte kommit tillbaka förrän efter kl 12.10.⁵⁵

Den förste som upptäckte den döda kroppen var Littorin. Han observerade att Kreuger låg på rygg, fullt påklädd, med kavajen och västen något uppknäppta och att han i vänster hand (trots att han var högerhänt) krampaktigt höll i en pistol. Strax under hjärttrakten syntes ett litet hål. Littorin lär sedan ha klappat på Kreugers händer, varvid vapnet torde ha lossnat ur greppet. Littorins spontana reaktion när han fick se kroppen var att det rörde sig om ett mord. Detta har han också berättat för några av sina närmaste vänner och bett dem anteckna och bevara för eftervärlden. Detta bekräftas t ex av ett intyg som finns som bilaga i Stolpes och Heed bok.⁵⁶ Thunholm hävdar å andra sidan att både Littorin, Bökman och den tillkallade poliskommissarien enstämmigt vittnat om att pistolen låg på sängen till vänster om den döde, vilket han förklarar med att Kreuger måste ha hållit pistolen i höger hand och att den av rekylen slungades över på vänster sida av sängen.⁵⁷ (Att Littorin faktiskt observerade att Kreuger höll pistolen krampaktigt i handen uppgav han till yttermera visso i en intervju i Stockholms-Tidningen den 13 mars 1932.)⁵⁸

Mordhypotesen bygger på det osannolika i att den högerhänte I K skulle ha använt sin vänstra hand till att skjuta sig i hjärttrakten med ett så pass tungt vapen, motverkat rekylen och behållit greppet om vapnet då armen hamnade utesluttat kroppens vänstra sida för att sedan lossna efter en lätt beröring. Den expertis – kriminaltekniker, vapenexperter och läkare – som Ångström konsulterat i denna fråga har enhälligt svarat att detta inte skulle kunna vara möjligt. Därtill kommer det faktum att I K i samband med en olycka i sin ungdom hade förlorat nedersta leden på vänster hands pekfinger (läs avtryckarfingret) som sedan förblev stelt.

Det är också svårt att förstå att kula från ett så pass kraftfullt vapen som en 9 mm Browning inte skulle penetrera kroppen och orsaka ett utgångshål samt att blodet enbart spridit sig i en handstor fläck på sidenskjortan och inte på kavajen.⁵⁹

Ångström har räknat ihop till inte mindre än sammanlagt 13 misstag som den presumptive mördaren begick.⁶⁰ Ett av dem har att göra med antalet patroner: av de 100 inköpta patronerna var det bara 97 som återfanns. Förutom den som avfyrades och den som hittades av polisen i pistolens magasin borde det också ha funnits en patron i loppet, men det gjorde det inte. Någon måste ha avlägsnat denna patron genom att ha gjort en mantelrörelse. Varför, kan man fråga sig?⁶¹

När fröken Bökman anmälde ärendet på polisstationen meddelade hon att hennes chef, ingenjören Ivar Kreuger, tagit sitt liv. Denna formulering i polisanmälan torde ha varit den bidragande orsaken till att man aldrig företog någon ordentlig polisutredning.⁶² Ett par andra intressanta uppgifter som kan noteras i detta sammanhang är att hela akten med originaldokumenten spårlöst ska ha försvunnit från polisarkivet i Paris⁶³ och att det överhuvudtaget inte finns några uppgifter om I K i det register som förs i Paris över självmord begångna i staden. När Torsten Kreuger vid ett senare tillfälle förhörde sig om anledningen till detta, uppgav en hög fransk polisman att Kreuger aldrig begick något självmord.⁶⁴

Det finns också anledning att skärskåda hushållerskan Jeanette Barraults roll i detta drama. Det är förvisso inte känt om hon är släkt med den ene av de två medarbetarna vid Banque Daniel Dreyfus & Co, Jacques Barrault, som, vilket kommer att redovisas i affären A W Högman nedan, begått uppenbara olagligheter mot I K, men vissa av de uppgifter hon lämnade vid polisförhöret på söndagen framstår som klart märkliga. Hon gjorde bl a bergsäkra uttalanden om att I K tagit sitt liv med en automatpistol han köpt dagen innan. Hur visste hon det? Det var ju först på måndagseftermiddagen som polisen fick kännedom om vapenköpet. Märkligt är också att det var hon som överlämnade vapenbroschyren samt, ytterligare ett par dagar senare, de 97 patronerna till polisen. Hon ljuter på en eller flera punkter, enligt Ångström, som framför misstanken att hon på ett eller annat sätt kan ha varit delaktig i själva mordet, sannolikt genom att preparera hans frukost med någon slags drog, vars inverkan föranledde honom att strax före kl 11.00 för sin sekreterare Karin Bökman förklara att han plötsligt överrumplats av en fruktansvärd trötthet och behövde vila.⁶⁵

* Efter det att kroppen blivit transporterad till Sverige ansåg både I K:s släktingar liksom representanter för den rättsmedicinska sakkunskapen att en obduktion borde göras. En sådan hade i och för sig kunnat utföras i Paris, men den svenske konsuln Forssius hade förhindrat detta. I Stockholm började man vidta de nödvändiga förberedelserna för obduktionen, vilken var planerad att äga rum i en krypta i Gustaf Vasa kyrka. Men den 21 mars, kl 10 på kvällen, blev obducenten, en professor Gunnar Hedrén, tvungen att ringa och lämna återbud: Landshövdingen i Stockholm, Nils Edén, hade i sista minuten beslutat att obduktionen ej skulle verkställas. Enligt intyg från en tjänsteman på Länsstyrelsen hade detta beslut föregåtts av att Edén uppvaktats av några inflytelserika personer som påyrkat, att obduktion ej skulle ske. Tre dagar beviljades kremering av kroppen.⁶⁶ Det hela blir än mer mystiskt om man tar del av en uppgift som påstås härröra från dåvarande finansministern Felix Hamrin om att en obduktionen trots allt blev genomförd, men att den gav ett sådant sensationellt resultat att den hemligstämplades; i samband med en älgjakt på hösten 1935 lär Hamrin ha berättat detta för sina jaktkamrater, vilket dessa ”två ovanligt omdömesgilla män” sedermera kunnat intygat om.⁶⁷

* Att I K skulle ha varit så desperat att han valde självmordet, motsägs också av andra, mer psykologiskt betingade omständigheter: Han hade beordrat renovering och ombyggnad av sin våning i New York; han hade beställt nya kläder hos sin skräddare, vilka skulle vara klara i början av mars; han hade gjort upp om ett antal möten i Paris och om att bl.a. med Rydbeck resa till Berlin den 13 och 14 mars.⁶⁸ Till bilden hör också att han på kvällen efter hans broders ankomst till Paris hade samtalat med honom i telefon och fått ”en fullt tillfredsställande förklaring att han löst sina akuta finanssvårigheter och att han såg optimistiskt på framtiden.”⁶⁹ En annan, måhända aningen bisarr, fråga man kan ställa sig i det sammanhanget är varför I K *inte* begick självmord tre veckor tidigare i New York under helgen 19-22 februari, då man kan tänka sig att han hade avsevärt större anledning att göra detta än ett par veckor senare i Paris, då den värsta krisen var över.

Det går som sagt inte att bevisa något i denna kontroversiella fråga, men det är inte otänkbart att det finns mer att gräva fram ur i historiens gömmor. Till dess får vi hålla till godo med en mer eller mindre välgrundad hypotes.

Artikelförfattaren i Svensk uppslagsbok från 1950 ger ett värtaligt exempel på en ”objektiv” hållning i följande passus om I K:s död: ”Omständigheterna kring dödsfallet voro dock så säregna och utredningen härom så bristfällig, att man likaväl kan godtaga hypotesen om mord.”

13.1 MORDGÅTANS LÖSNING?

Mordteorins förespråkare har spekulerat i vem mannen kan ha varit som de menar avlossade det dödande skottet (om det nu var det som var dödsorsaken) och arrangerade det hela som ett självmord. Dessa uppgifter har naturligtvis en särskilt spekulativ karaktär.

Enligt Gustaf Ericsson, som tvivelsutan är författaren bakom pseudonymen Boris Michael Brennan, finns det starka skäl att sluta sig till att mördaren, vilken han antar mannen som köpte mordvapnet och som dessutom vid åtminstone två tillfällen blivit iakttagen av portvaktens hustru, var identisk med en imitator - av somliga beskrivna som en skicklig sovjetisk agent- som skulle ha varit väldigt lik

I K.⁷⁰ Ångström upplyser om att franska myndigheter efter ett tag drabbades av dåligt samvete och faktiskt bedriv vissa undersökningar som ledde fram till att vapenköparen mycket riktigt var en ryss med det föga ryskklingande namnet Bogovoud och som lär ha varit mycket lik I K.⁷¹ Torsten Kreuger slår också fast att vapenköparen var denne Bogovoud. Han spårade dessutom upp honom i Paris, men lyckades aldrig få till stånd något sammanträffande med honom.⁷²

Med utgångspunkt från Ångströms mångåriga forskning på temat om hur mordet ska ha gått till har redaktören Jan Gillberg utarbetat en sammanhängande teori, där även gärningsmannen pekas ut: en av svenska finansintressen köpt rysk agent vid namn Leon Birthschansky.

Så sent som den 20 september 2000 arrangerade Gillberg en presskonferens vid Cercle Suédois i Paris där Eva Dyrssen, en då 90-årig systerdotter till I K, närvarade. Denna presskonferens blev emellertid inte den sensation som Gillberg hade hoppats på; trots att Gillberg skickat ut sin tidskrift Den svenska marknaden till ett 50-tal redaktioner var det endast ett par journalister som dök upp.⁷³

Det som Eva Dyrssen kunde förtälja var att hon som 22-åring var närvarande i kryptan i Gustav Vasa kyrka, då obducenten Erik Karlmark utförde en preliminär granskning av I K:s döda kropp. Efter att ha undersökt såret förklarade han bestämt: 'Detta är inte ett självmord. Det är ett mord!' Ytterligare två personer åhörde Karlmarks sensationella uttalande, som enligt Gillberg, "utlöste en aktivitet, som resulterade i att den av familjen begärda obduktionen aldrig blev gjord".⁷⁴

Efter ett samtal med rättsläkaren Olle Lindquist vid Rättsmedicinska institutet i Uppsala ledde sedan in Ångström på tanken att "skottet i Paris" i själva verket utfördes med ett stiletliknande stickvapen. Karlmark kan här ha gjort det omedelbara konstaterandet att såret inte var ett skottsår utan ett sticksår och att mördaren, för att förvill, sköt ett löst skott över hålet som uppstod efter stickvapnet ifråga. Krutstänken skulle då få det att se ut som efter ett pistolskott.⁷⁵ Det faktum att det man aldrig påträffade något utgångshål och att det var förhållandevis sparsamt med blod på I K:s sidenväst stödjer också denna hypotes.

Gillberg tror sig vidare ha spårat upp själva mordvapnet. Genom en kontakt med ett par döttrar till en av I K:s närmaste medarbetare Ernest A Hoffman, överlämnades detta stickvapen, som var dolt i en ridpiska, någon gång efter den 12 mars 1932 över till deras mor. Enligt ett annat telegram begav sig Hoffman, "komplottens samordnare" kort därefter till Schweiz, där han mottar en betalning på 8000 (oklart vilken valuta).

Utpекandet av den i Paris boende ryssen Leon Birtchansky, som kan ha arbetat för Stalins hemliga polis, grundar Gillberg på att vederbörande uppburit ett arvode på 16 000 francs (i dagens penningvärde ca 400 000 kr). Det finns ett inteletterat telegram, telegraferat fredagen den 11 mars kl 11.05, som är en order att betala dessa pengar till Birtschansky från ett konto i banken Crédit Lyonnais i Paris tillhörande Carl Frisk – tidigare chef för Handelsbanken och som därefter ägnade sig åt enskild bankirverksamhet i Paris.

Avslutningsvis hänvisar Gillberg till ett annat telegram från den 30 mars 1934, av vilket han menar det tydligt framgår att Birtschansky i sin tur blev avrättad. Telegrammet, som är otydligt undertecknat av någon som kan tolkas som en Dardel, har följande ordalydelse: "Återkommande till våra telefonsamtal får jag härmed å Bankdirektör Wallenbergs vägnar meddela att Broblewsky nu har återrest till sin hemort. Några obehag kunna ej uppstå, då B. Självt icke finnes här, och utredningen med K. slut."

Slutsatsen att "Browlesky" är identisk med den förment mördaren Birtchansky bygger på antagandet att "Browlesky" med utbyte av två bokstäver blir "Problemsky" – alltså en man som kan tänkas ha förorsakat vissa brydsamheter för "uppdragsgivarna" ifråga, men som nu inte längre återfinns i jordelivet.⁷⁶

14. PANIKEN EFTER SKOTTET I PARIS

Den svenske generalkonsuln i Paris, Raul Nordgren, gjorde en formell framställan till ministern i Paris, Albert Ehrensvärd, om att konsulatet skulle ta hand om alla dokument som fanns i K:s Parisvåning. Ehrensvärd, som enligt uppgift lär ha varit nära förbunden med både Marcus Wallenberg⁷⁷ och Olof Aschberg⁷⁸, lär ha uppfört sig mycket egendomligt efter att ha fått vetskap om I K:s plötsliga död. Som svar på generalkonsulns framställan meddelade han att detta inte var nödvändigt. Handlingarna blev av den anledningen aldrig numrerade eller katalogiserade. En del brändes t o m upp. Den resterande delen förpackades i en väska och fördes till Stockholm av fröken Bökman.

Därefter överlämnades de till Hugo Stenbeck i den s k Kreugerkommissionen och inte, som borde varit fallet, till I K:s efterlevande.⁷⁹

Det var inte bara viktiga dokument som brändes upp, utan även I K:s efterlämnade dagböcker. Anledningen till detta upprörande förfarande var att man befarade att dagböckernas, ofta lakoniska, anteckningar, med assessorn Sten Lindebergs ord, skulle ”kunna ge upphov till otrevliga ryktessmiderier, om de publicerades.”⁸⁰

Efter det att den mindre krets av medarbetare, som Kreuger skulle sammanträda med under lördagen, fått reda på vad som hade hänt, beslöt de att hemlighålla detta åtminstone fram till klockan 17.00, då New York-börsen stängde. Man ville på så vis undvika att denna tragiska nyhet skulle föra med sig en panikförsäljning av Kreugerpapper. Trots detta hann någon utbjuda en post på hela 165 400 Kreuger & Toll-certifikat till försäljning under de två timmarna mellan kl 10.00 och 12.00 (lokal tid) New York-börsen hade öppet på lördagen. Av dessa såldes 148 000 för utländsk räkning, huvudsakligen enligt order från Paris och 70 000 såldes utan täckning. Drachenfels misstänker att nyheten om I K:s dödsfall med ilfart hade spridits till nästan varje amerikanskt mäklarkontor i Paris.⁸¹ Men vem eller vilka som låg bakom dessa stora utförsäljningar har aldrig blivit utrett.⁸²

Nyheten om I K:s död fick naturligtvis en kraftig chockverkan när den blev allmänt känd. Dagens Nyheter fastslog omedelbart i braskande rubriker att I K drabbats av ”nervöst sammanbrott” och skjutit sig i Paris.⁸³ I DN:s artikel kan man vidare läsa några uppgifter som påstås vara hämtade från I K:s ”avskedsbrev” till Littorin om att I K:s läkare i Amerika förklarat för honom att han måste skona sina nerver. ”Jag orkar inte mer!”, är ett direkt citat från DN-artikeln. Inget av detta finns dock i brevet till Littorin, som alltså var skrivet på engelska, utan är rena påhitten från DN:s sida. Gillberg visar att dessa lögnaktigheter härstammade från Josef Sachs, som på den tiden var generalkonsul och ledamot i Enskilda Bankens styrelse. Detta framgår av det telegram Dagens Nyheter skickade till sin korrespondent Nils Widstrand i Paris, vilken beordrades att intervjua Josef Sachs.⁸⁴ Detta är intressant, eftersom det bildade själva upptakten till vad som skulle komma att bli något som kan liknas vid en veritabel förtalskampanj riktad mot I K. Ett annat exempel är Dagens Nyheters hopdiktade historia, strax efter I K:s död, om att Kreugerkoncernen var skyldig att omedelbart betala ett jättebelopp till Polen, som vid utebliven betalning skulle kunna sätta K&T i konkurs.⁸⁵

Regeringen biföll snabbt ett tre månader långt moratorium för K&T och Stockholms fondbörs höll stängt under en hel vecka.⁸⁶

15. KREUGERKOMMISSIONEN

Redan på söndagen den 13 mars, uppsöktes Erik Sjöström, verkställande direktör i Kreuger & Toll, av en ung advokat vid namn Hugo Stenbeck, som erbjöd sina tjänster som kvalificerad juridisk rådgivare. Redan 1932 uppfattades Stenbecks roll som förbryllande. Han lär förvisso ha varit en skicklig Stockholmsadvokat, men vad som föranlett hans engagemang ifråga om Kreugerkoncernen är alltför höljt i dunkel. Ett tidigare samarbete med SEB och Wallenberg har, enligt Ångström, dock inte varit svårt att spåra.⁸⁷

Den 14 mars skickade Stenbecks närmaste medarbetare, Olle Ohlsén, en icke underskriven kallelse till ett möte nästföljande morgon kl 07.20 i I K:s rum i Tändstickspalatset på Västra Trädgårdsgatan.

Närvarande under det korta och, av allt att döma, intetsägende sammanträdet, var Torsten Kreuger, direktörerna Ekström och Rydbeck, samt Stenbeck och Ohlsén. När de övriga hade gått iväg blev de båda advokaterna ensamma kvar och tog tillfället i akt att gå igenom vad som fanns i rummet och, framför allt, i I K:s privata kassaskåp⁸⁸, vilket de inte hade någon fullmakt att göra. I kassaskåpet upptäckte de bl a de beryktade ”italienska obligationerna”, över vilka de upprättade en promemoria. Vad som i övrigt fanns i kassaskåpet brydde de sig inte om att uppteckna.⁸⁹

Vad som sedan hände den 16 mars, dvs i samband med tillsättandet av Kreugerkommissionen, har enligt Thunholm givit upphov till ”en av de mest livskraftiga myterna” i vad han kallar

”Kreugerpropagandan”, nämligen att kommissionen tillsatt sig själv genom ett intrigspel från Hugo Stenbecks sida.⁹⁰ Men denna uppfattning har även hävdats av författare som Ulf af Trolle och Maria-Pia Boëthius: Vad den förre vill beteckna som ”ett smart klipp av en skicklig advokat, Hugo Stenbeck, som utnyttjade den allmänna oredan”⁹¹ beskriver den senare på följande, mer fördömande sätt: ”Vi vet också med bestämdhet att det var den familjen Wallenberg närstående advokaten Hugo Stenbeck som satte upp den utredningskommission som skulle utreda Kreugerkoncernens affärer efter Ivar Kreugers död. Det är en av de fräckaste kupper jag hört talas om.”⁹²

Denna ”kupp” skulle ha inneburit att advokat Stenbeck den 16 mars uppsökte finansministern Felix Hamrin och underrättade denne om att styrelsen i K&T utsett en utredningskommission bestående av bl a bankdirektörerna Jakob Wallenberg (Stockholms Enskilda Bank), Ernfrid Browaldh (Handelsbanken) och professor Martin Fehr (Riksbanken) för att utreda Kreugerkoncernens ställning och att han senare under dagen gick uppsökte Rydbeck och Juhlin-Dannfelt, som satt i styrelsen för K&T, och påstod att det var regeringen som utsatt kommissionen i vilken de ovannämnda ledamöterna skulle ingå. Dessa båda blev visserligen upprörda över personvalet, då ju både Wallenberg och Browaldh representerade konkurrentbanker.⁹³

Thunholm hävdar däremot att utredningskommitté tillsattes efter beslut av Kreuger & Tolls styrelse den 16 mars 1932, vilket han menar går att styrka genom dels ett styrelseprotokoll från K&T och dels genom Oscar Rydbecks dagboksanteckningar från detta datum.⁹⁴ I det här fallet får han faktiskt medhåll av Ångström som även återger innehållet i detta protokolls andra paragraf, där det står att styrelsen beslöt anmoda ”Torsten Nothin, prof. Martin Fehr, dir Björn Prytz, bankdir. E Browaldh, bankdir, J Wallenberg och advokat Hugo Stenbeck att såsom särskilda granskningsmän ”biträda styrelsen vid utredandet av bolagets affärsställning.”⁹⁵ I Torsten Kreugers bok kan man emellertid ta del av ett intyg undertecknat av kamrern J W Kårfors som efter besök på Riksarkivet kunnat konstatera att det inte finns något styrelseprotokoll i K&T från den 16 mars 1932.⁹⁶ Enligt Arlebäck råder det dock ingen tvekan om att det var K&T:s styrelse som formellt utsåg samtliga av utredningskommitténs ledamöter.⁹⁷

Om Hugo Stenbeck gjorde en kupp så ligger det kanske närmare till hands att förlägga denna till dagen före, då han höll det ovannämnda mötet i I K:s rum i tändstickspalatset utan att ha fått något formellt uppdrag vare sig från familjen eller några företagsstyrelser i Kreuger-gruppen.

Att K&T:s styrelsemedlemmar på detta sätt bidrog till att åsidosatta sig själva till förmån för Kreugerkoncernens konkurrenter kan man förvisso tycka är märkligt, men de hade nog inte räknat med kommissionens nästa utspel den 18 mars, då man helt framt deklarerade att styrelsen i K&T framöver inte hade någon rätt att fatta några beslut i koncernens angelägenheter och att alla tjänstemän skulle avskedas.⁹⁸ Även koncernens revisorer blev avkopplade.⁹⁹

Till kommissionens ordförande valdes generaldirektören Torsten Nothin, som i detta avgörande skede befann sig på annan ort och inte kunde tillträda förrän den 24 mars - ett datum som därmed fått utgöra kommissionens formella bildande. Av den anledningen är det anmärkningsvärt att några av kommissionens ledamöter hade två sammanträden, den 15 mars och den 18 mars. Nothin har sedermera intygat om att dessa två ”inventeringar” ej skett vare sig ”på uppdrag av eller i samförstånd med Kreugerkommissionen eller dess ordförande”.¹⁰⁰

Dagen före den 24 mars, då alltså kommissionens ledamöter för första gången träffade sin ordförande Torsten Nothin, som efter att ha fått regeringens godkännande accepterade det grannliga uppdraget,¹⁰¹ hade dock den namnkunniga revisionsfirman Price, Waterhouse & Co i Paris tillkallats för att gå igenom Kreugerkoncernens räkenskaper. Uppdraget gick alltså inte, som många tror, till den välrenommerade byrån i London med samma namn. I och med att Parisfirmans chef, Mr W E Seatree, hemkommen från USA, anställt flera skickliga revisorer därifrån, fick han lov att använda sig av detta namn. Med 200 000 kronor i förskott från Stockholms Enskilda Bank var det tänkt att revisionsfirman skulle inrikta sig på att finna fel i K&T:s bokföring.¹⁰² Enligt uppgift ska dessutom hela kommissionens arbete ha finansierats av SEB, som satte in 300 000 kr på ett konto i ordförandens namn att disponeras av utredningen.¹⁰³ Enligt Arlebäck hade Price, Waterhouse & Co, London, inget självständigt uppdrag, utan skulle endast verifiera resultaten från utredningsmännen.

Representanten från Price, Waterhouse & Co, Mr Seatree, utan kunskaper i vare sig svenska språket eller den svenska lagstiftningen, var, i likhet med Kreugerkommissionens ledamöter, inte alls insatt i Kreugerkoncernens sammansättning och uppbyggnad. Det var naturligtvis en övermänsklig uppgift att genomföra en grundlig undersökning av Kreugerkoncernens alla tillgångar, investeringar och dolda reserver. En koncernbalans behövde skyndsamt upprättas.

Man kan fråga sig varför man överhuvudtaget valde att anlita en revisionsbyrå som inte var insatt i bolagets affärer, när K&T:s bokslut år efter år både granskats och godkänts av flera andra erkända revisionsbyråer och en rad auktoriserade revisorer. Delägaren till Ernst & Ernst, A D Berning, var t ex i Stockholm två veckor varje år för att granska bokföringen.¹⁰⁴

Men trots dessa svårigheter utfärdade kommissionen redan den 25 mars - alltså en dag efter dess ordförandes tillträde och två dagar efter Mr Seatree fått sina instruktioner - en kommuniké där det antydde att K&T:s ställning inte var hållbar och att konkurs kunde bli följden.

Seatrees första rapport angående bokslutet i K&T var klar den 4 april och gav bl a vid handen att räkenskaperna var invecklade och komplicerade och att uppdraget skulle bli tidskrävande. Ordförande Nothin tog emot rapporten och ombad att dess innehåll inte skulle delges för någon annan. Trots detta vidarebefordrade Seatree den till en amerikan, varefter den kablades över till USA och publicerades i världens tidningar påföljande dag. Dessa två tillkännagivanden orsakade följaktligen både upphetsning och panik hos allmänheten.¹⁰⁵

Vi ser alltså att denna utredningskommitté skyndsamt och effektivt tog på sig allts större befogenheter och gjorde sig till något av en överstyrelse för K&T som tog över makten över bolaget. Dessutom sidsteppade man de två personer som skulle kunna göra stora insatser för att rädda Kreugergruppen: Oscar Rydbeck och Torsten Kreuger.

Den person som hade störst kännedom om koncernen var bankdirektören Oscar Rydbeck. Ledningen för Skandinaviska Banken önskade förhindra att koncernen drevs i konkurs och ansåg att Rydbeck borde ta över ledningen av företaget.¹⁰⁶ Men han tvingades snart lämna ordförandeposten i banken och fick den 27 april av kommissionen reda på att han ej längre hade rätt att föra några förhandlingar för STAB:s räkning, vars ordförande han var.¹⁰⁷ Han fick också denna dag reda på att han inte hade någon befogenhet att för kommissionens räkning utreda STAB:s utländska affärer, trots att han var den som hade mest kännedom om dem. Denna uppgift gick istället till häradshövding Wallenberg och direktör Prytz. Rydbeck föreslog då att han och Wallenberg skulle kunna göra detta tillsammans – ett förslag som den senare bestämt avböjde.¹⁰⁸

Rydbeck blev sedermera åtalad och dömd till tio månaders fängelse och ett ofantligt skadestånd att betala.

Torsten Kreuger hade också stor insyn i koncernens uppbyggnad och skulle ha kunnat spela en stor roll ifråga om dess rekonstruktion. Men även han hölls borta från händelsernas centrum: den 20 oktober 1932 häktades han som misstänkt för falsk bokföring och "bedrägeri mot allmänheten". Han var åtalad i 26 punkter, men blev sedermera av Högsta domstolen friad i 25 av dessa. Enligt den tidens lag hade han överhuvudtaget inte behövt sitta häktad under denna tid. Mycket har skrivits om detta Högbroforsmål, som Ulf Adelsohn karakteriserat såsom troligen varande "vårt lands mest kritiserade brottmålsdom".¹⁰⁹ Om domen nu var rättvis kan man fråga sig varför endast Torsten Kreuger blev dömd och inte någon annan styrelseledamot eller någon av revisorerna.¹¹⁰

(Högbroforsen var en jämtländsk trämassefabrik, där Torsten Kreuger 1921-30 varit verkställande direktör, och som i kölvattnet av Kreugerkraschen begärdes i konkurs, med den påföljden att betalningarna på obligationslånet, som från början uppgått till 4 miljoner kr, måste inställas. Domstolen menade att Torsten Kreuger lurat obligationsköparna genom att överdriva företagets vinstprognoser mm.)

Som en slutkläm på detta avsnitt kan nämnas att epitetet "kungliga" framför kommissionen, vilket ibland förekommit, också visat sig vara av bedräglig karaktär. I början av 1964 fick "Föreningen

Debenturesägare hos Aktiebolaget Kreuger & Toll” Justitiedepartementets bekräftelse på att kommissionen inte var utsedd av Kungl. Maj:t.¹¹¹

16. BOKFÖRINGSMANIPULATIONER

16.1 DE ”ITALIENSKA SKATTKAMMARVÄXLARNA”

Den största uppståndelsen kom den 10 april i form av ett meddelande i Seatrees andra rapport om de ”italienska obligationerna” (egentligen skattkammарväxlar) som omnämndes i advokat Ohlséns PM. Trots att Seatree i rapporten gjorde vissa reservationer – ja, han svävade t o m i ovisshet om det rörde sig om italienska lire eller engelska pund sterling¹¹² och inte direkt vågade påstå att dokumenten var förfälskade, blev detta vad världspressen och sedan den allmänna opinionen fastslog: I K var en svindlare och bedragare, som suttit på sin kammare och framställt italienska skattkammарväxlar till ett värde av 21 miljoner pund.¹¹³

Frågan om I K verkligen förfälskade italienska skattkammарväxlar till ett värde av 21 miljoner pund förtjänar att ägnas en särskilt uppmärksamhet, ty det har hävdats att konkursen överhuvudtaget inte hade varit möjlig att genomföra om denna historia inte hade fått så stora proportioner och presenterats som ”den stora Kreugersvindeln”.

När de båda advokaterna Stenbeck och Ohlsén gjorde sin inventering av innehållet i I K:s privata kassaskåp, hittade de alltså 42 tryckta dokument, som såg ut att vara utgivna av den italienska staten såsom skattkammарväxlar till ett sammanlagt värde av 21 miljoner pund. Där låg också fem italienska räntereverser å 1.630.000 pund, varav en dessutom förfallit till betalning¹¹⁴, samt ett depositionsbevis avseende 1 180 850 aktier i Italiens största tändsticksfabrik Fabbriche Riunite de Fiammiferi (F.R.F.), undertecknat av generaldirektören G Boselli.¹¹⁵

Det kunde dock snabbt konstateras att dessa värdehandlingar inte kunde vara äkta, varför man antog att de måste förfälskats av I K själv – ett påstående som, när det blev allmänt känt, orsakade vad som närmast kan liknas vid en masspsykos.

Om det rörde sig om förfälskningar, så var de av mycket dålig kvalitet: den italienska texten innehöll feltryck och felstavningar, de var ej numrerade eller överhuvudtaget ”utfärdade” av behörig myndighet eller undertecknade av behöriga personer, vars namn, till råga på måttet var felstavade och skrivna på fem olika sätt. Vidare var de nominella beloppen på vardera 500 000 pund, så höga att de omöjligen kunde ha lösts in av någon bank eller belånats. Faktum är att dessa s k italienska skattkammарväxlar hela tiden legat inlåsta i I K:s kassaskåp, fram till de blev upptäckta av Stenbeck och Ohlsén. De hade alltså aldrig utgivits för att vara äkta handlingar i syfte att vilseleda någon, varken som säkerhet för lån eller som underlag i bokföringen, i alla fall inte under rubriken ”italienska obligationer” el dyl. Eftersom de trycktes någon gång under sommaren 1931 kan de heller inte ha använts i något bokslut för det året.¹¹⁶

Torsten Kreuger m fl har bestämt hävdats att dessa handlingar i själva verket var av brodern utformade *utkast* till värdehandlingar som sedermera skulle användas i samband med ett statslån till Italien på 75 miljoner dollar. Han benämner dem också som utkast eller ”interimsobligationer i koncept”¹¹⁷ och jämför med förfarandet i samband med de polska monopolförhandlingarna 1925, där han, som sagt, själv spelade en stor roll. I detta fall representerade dessa handlingar verkliga värden som blivit utbetalade innan monopolbolaget (för tändsticksproduktion och -försäljning) slutgiltigt hade bildats och blivit befullmäktigat att utge obligationer i eget namn.¹¹⁸

Det har också i några sammanhang nämnts att I K låtit betala ut betydande belopp till Mussolinis Italien, något som, i likhet med vad som gällde i samband med alla monopolförhandlingar, i så fall måste ha skett under former av största möjliga sekretess. Ångström skriver I K ”bevisligen” betalat inte mindre än 43 235 182 dollar för att erhålla ett tändsticksmonopol i Italien¹¹⁹ - utbetalningar som till viss del också kan ha använts till mutor och dylikt för att smörja vissa viktiga beslutsfattare.

Ytterligare belägg för detta får man om man studerar vissa utredningar som förvaras i polisarkivet av vilka det tydligt framgår att det gjorts en stor inbetalning på det italienska suspenskontot på ett belopp av 234 722 577 kr, som användes för inköp av aktier och obligationer i den italienska tändsticksindustrin.¹²⁰

Mellan 1927 och 1929 köpte I K sammanlagt 1 180 850 aktier, eller 75 % av aktiekapitalet F.R.F. som svarade för omkring 80 % av landets tändsticksproduktion. Kreuger planerade att fusionera samman de olika bolagen i ett italienskt monopolbolag.¹²¹

I december 1927 träffades en överenskommelse med den italienske finansministern om att IMCO skulle beviljas ett tändsticksmonopol på 50 år mot att den italienska staten, senast år 1935, skulle erhålla ett lån på 75 miljoner dollar att amortera under lika lång tid till en ränta på 5 %. Fabriks- och försäljningsmonopolet skulle övertagas av ett särskilt bolag som skulle ägas helt av Continental Investment som var ett dotterbolag till IMCO.

Den 31 mars 1932 bildades så monopolbolaget SAFFA, som alltså var en skapelse av I K. Det var också tänkt att han skulle närvara vid den konstituerande bolagsstämman, vilket också bekräftas av protokollet från detta sammanträde.¹²² På så vis blev alltså det italienska tändsticksmonopolet klart endast ett par tre veckor efter I K:s död. Om man hade varit i stånd att tillsammans med den italienska staten offentliggöra denna affär, skulle detta naturligtvis haft en mycket gynnsam effekt för hela marknaden och ytterligare stärkt förtroendet för Kreugerkoncernen, som därmed hade kunnat öppet redovisa italienska tillgångar på kanske 300-400 miljoner kr. Men I K:s plötsliga död i Paris kom emellan.

Att Kreugerkoncernen gjort betydande investeringar i den italienska tändsticksindustrin kom också på ett tidigt stadium till Hugo Stenbecks kännedom. Redan den 20 mars 1932 upprättade han nämligen en promemoria, av vilken det tydligt framgår att koncernen innehade 1 180 000 aktier i F R F och att den italienska regeringen inom kort ämnade bevilja ett monopol åt inhemska tillverkare.

Denna PM hemlighölls dock för de övriga ledamöterna i Kreugerkommissionen och plockades sorgfälligt bort, med bilagor och allt, från de övriga utredningshandlingarna, för att flera år senare upptäckas av Torsten Kreuger bland vissa hemliga papper i polisarkivet.¹²³

Den större delen av den stora aktieposten (635 255 aktier) hade I K deponerat i ett bankfack i New York, vilket det också finns en skriftlig bekräftelse på. För den händelse något skulle hända honom hade han givit instruktioner om att någon av de två personer som hade fullmakt att disponera över bankfacket skulle överföra handlingarna och aktierna till Sverige och där överlämna dem till hans svåger Gunnar Ekström, som även var direktör i K&T. Men instruktionerna följdes inte. Det är inte klarlagt vad som egentligen hände när Fritz Atterberg, som var direktör i IMCO, kom till Sverige. Både Kristensson och Ångström finner starka skäl att misstänka att det var advokaten Hugo Stenbeck som tog hand om värdehandlingarna ifråga. Denna post på 635 255 aktier förklarades sedan som "fiktiv", bl a i Mr Seatrees uppställning från den 6 juli 1932 och försvann från K&T:s konkursbo.¹²⁴

Stenbeck anordnade den 24 mars 1932 ett möte med en samling personer från K&T, där det nu meddelades att samtliga 1 180 850 aktier i F R F **inte** tillhörde K&T, utan Continental Investment, vilket också framgår av det memorandum som den amerikanske revisorn Berning upprättade. På detta sätt såg Stenbeck till att överföra en betydande aktiepost till Continental utan att ta något betalt för den. Ett avtal från februari 1928 mellan K&T och Continental stipulerade annars att aktierna, som var formellt registrerade på K&T, mot betalning skulle överföras till Continental först efter det att monopolavtalet var klart.¹²⁵ Konkursförvaltaren Ernst Lyberg kom sedan att protestera mot denna "gåva" och såg sedan till att K&T, den rättmätiga ägaren, fick ut en köpeskilling på ca 8 miljoner kronor¹²⁶, vilket klart understeg det verkliga värdet av dessa aktier.

Om man studerar ett styrelseprotokoll från Continentals framgår det att de 1 180 850 aktierna i försäljningsmonopolet värderades till ca 675 miljoner Schweizerfranc, vilket innebär att italienska intressen 1932 kunde förvärva SAFFA med en rabatt på ungefär 600 miljoner kronor.¹²⁷

Det kom sedermera att uppdagas att Continental Investment för år 1932 lyft ett mångmiljonbelopp i utdelning på dessa italienska aktier.¹²⁸

Mot bakgrund av detta framstår Gäfverts passus om att "dessa olika poster, speciellt beträffande Continental Investment, i stor utsträckning baserade sig på fiktiva tillgångar, t ex de italienska obligationerna," som minst sagt märklig. Han hänvisar här till de utredningar från Price, Waterhouse & Co, vilka med "överväldigande tydlighet" skall visa på detta förhållande.¹²⁹ I den utredning som Price, Waterhouse & Co presenterade i augusti 1932 angavs antalet förvärvade aktier i FRF till 545 595 (35 % av aktiekapitalet), 409 108 i SAP och 31 174 i Cappucini med ett sammanlagt anskaffningsvärde på 132 miljoner italienska lire (runt 45 miljoner kronor.)¹³⁰ Apropos just "Romfabrikerna" skriver en av konkursförvalterna annars att "verkställda utredningar av de komplicerade rättsförhållandena utvisade...att konkursboet tvärtom hade välgrundande anspråk på ej blott aktierna utan även vissa betydande fordringar gentemot bolagen samt ytterligare italienska bolag."¹³¹

Det hade naturligtvis varit bra för Kreugerkoncernen om I K:s italienska affärer blivit ordentligt belysta redan i mars och april 1932 och särskilt då i samband med den hysteri som uppkom efter "avslöjandet" av de misstänkta förfalskningarna. Enligt Ångström undanhöll Stenbeck denna väsentliga information för såväl konkursförvaltare Ernst Lyberg som de övriga ledamöterna i Kreugerkommissionen (frånsett Jacob Wallenberg). Om så inte hade skett ställer han sig tveksam till om en konkurs överhuvudtaget hade kunnat drivas fram.¹³²

Justitierådet Johannes Hellner – som upplysningsvis också ingick i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank – fick uppdraget att hastigt bege sig till Italien för att utröna huruvida den italienska staten hade något betalningsansvar för dessa "obligationer", av vilka han medförde två exemplar i bagaget, dvs om de var äkta eller ej. Den 15 april fick Hellner audiens hos en i detta avseende väl förberedd Mussolini som absolut inte ville vidgå att de förevisade handlingarna var autentiska. Han tog fram ett annat dokument med den italienske finansministerns underskrift, varvid alla närvarande lätt kunde konstatera att det här inte förelåg någon överensstämmelse med den namnteckning som skrivits på värdehandlingen från I K:s kassaskåp. Alltså måste det röra sig om en förfalskning!

Hellner undvek att efterhöra om I K möjligen hade gjort några utbetalningar till Italien eller om hans koncern investerat i landets tändsticksindustrier, utan lät sig nöja med Mussolinis ord, som han dessutom fick en skriftlig bekräftelse på, att I K på detta bedrägliga sätt skapat fiktiva tillgångar. Väl hemkommen till Sverige författade Hellner en rapport, som naturligtvis spädde på paniken ytterligare. "Kreugersvindeln" var ett faktum.¹³³

Det kan här vara på sin plats att nämna att Italien under denna tid faktiskt mottog stora belopp för att rusta upp sin flotta.¹³⁴ Enligt ett intyg från en professor Spinedi som satt med i förhandlingarna med I K skulle statslånet bli användas till en storartad jordförbättringsplan.¹³⁵

Thunholm tillstår att frågan om de italienska obligationerna spelat "en stor men dessvärre aldrig riktigt uppklarad roll i Kreugerutredningen och sedan också i Kreugerpropagandan" och framför uppfattningen att underhandlingarna mellan I K och den italienska staten visserligen pågått under en tid, men att de i brist på resultat avbröts redan i oktober 1930. Därmed fäster han inget avseende vid ovannämnde professor Spinedis intyg från 1961 om att förhandlingarna återupptogs under senare hälften av 1931 och under de första månaderna av 1932 och att de alltså ska ha lett fram till skapandet av det italienska försäljningsmonopolet SAFFA¹ i slutet av mars 1932.

Thunholms slutsats är att I K räknade med att dessa monopolrättigheter så småningom skulle tillfalla hans koncern, men att han inte kunde vänta till dess, utan behövde kunna redovisa de ifrågavarande obligationerna som tillgångar och därmed stärka balansräkningen och den egna kreditvärdigheten. Men hur ett finansiellt geni som I K kunde tillgripa en så pass desperat och klumpig åtgärd är, enligt Thunholm, alltså en gåta.¹³⁶

¹ Inom parentes kan nämnas att fram till 1961 hade börskursen i SAFFA stigit med 1800 % och hade samma år ett börsvärde på över en miljard kronor.(Kreuger (1966), s 138

Om I K hade behövt förstärka balansräkningen hade han t ex kunnat se till att skriva upp värdet på andra av koncernens tillgångar. Det fanns ju övervärden i form av s k goodwill, så länge tändstickstrusten hölls samman som en enhet och kunde tillgodogöra sig monopolvinster på många marknader. Många viktiga tillgångar var förhållandevis lågt värderade.

Thunholm hänvisar också till ett intyg från en av revisorerna, Anton Wendler, om att skattkammарväxlarna verkligen blivit bokförda i K&T:s bokslut per den 31 december 1930, till ett värde av 21 miljoner pund. Men om man beaktar det faktum att de vid det tillfället varken fanns fysiskt eller i form av depositionsbevis förefaller detta föga trovärdigt. Det hör också till bilden att Wendler blev fullständigt nedbruten efter pressande förhörsmetoder, varför han under större delen av den årslånga häktningstiden fick vistas i ett sjukrum.¹³⁷

Här kan det vara på sin plats att nämna att Arlebäck på senare tid fått bekräftat av VD:n i Price Waterhouse, Olof Herolf, som låtit undersöka frågan, att de italienska obligationerna **aldrig** blivit utnyttjade i bokföringen hos något av Kreugers företag.¹³⁸

Torsten Kreuger omnämner i sin bok att direktören i K&T, Erik Sjöström, upptäckte dessa ”utkast” i kassaskåpet någon gång under andra halvåret 1931, varefter han ska ha ringt upp I K i USA och frågat om de kunde användas och då fått höra att de var värdelösa och skulle förstöras.

Erik Sjöström var annars en man som torde ha vetat en hel del om Kreugerkoncernens italienska affärer. Han blev alltså häktad samma dag som konkursansökan lämnades in, men han blev aldrig kallad till någon rättegång, utan släpptes den 10 juni samma år efter det att polisintendenten Zetterqvist fått order ”från högre ort”. Torsten Kreuger begärde vid ett senare tillfälle att låta Sjöström vittna inför domstol – en begäran som dock avslögs.¹³⁹

Inte heller fanns det något större intresse från Kreugerkommissionen att ta reda på vad direktören för SAFFA, I K:s mångåriga medarbetare Ernest A Hoffman, hade att säga i frågan. Efter att ha infunnit sig i Stockholm, bl a för att närvara vid det hemliga mötet som Stenbeck arrangerade den 24 mars 1932, försvann även han ur bilden. Torsten Kreuger gjorde långt senare flera försök att komma i kontakt med honom, men alla telegram han sände iväg till dennes adress i USA förblev obesvarade.¹⁴⁰

Denna italienska exposé kan kanske avrundas med den berättigade frågan om Benito Mussolinis ord verkligen förtjänade den stora tilltro de fick i justitierådet Hellners rapport efter dennes Italienresa. I detta fall kanske det snarare är så att Guinness Book of Records från 1968 kom sanningen närmare på spåren då de gjorde följande kategoriska konstaterade: ”Den största svindel som förekommit var den som ägde rum 1932 i paris och i vilken vissa finansmän försökte inblanda den svenskfödde miljonären I K (1880-1932), den s.k. ’Tändstickskungen’, med påstående om förfälskning av bl.a. Italienska statsoptioner till ett värde av 21.000.000 pund. Forskningar som publicerades 1965 har dock lämnat bindande bevisning för att den mördade Kreuger var personligen oskyldig.”¹⁴¹

17. AFFÄREN A W HÖGMAN

Mot slutet av mars 1932, endast ett par veckor efter I K:s död, fick Torsten Kreuger besök av en svensk bankman vid namn A W Högman, som hade varit broderns ombud i Paris. Han berättade att I K ingalunda begått självmord och att han möjligen kunde få reda på vilka som låg bakom dådet. Han informerade honom om att han förfogade över bevismaterial som visade att en stor bank i Paris, Banque Daniel Dreyfus & Co, dristat sig till rena olagligheter mot I K. Högmans bolag, i vilket I K

hade vissa intressen, hade upptagit ett lån från en fransk firma och som säkerhet deponerat en större post debentures i K&T, vilka sedermera, vid återbetalandet av lånet, skulle redovisas nummer för nummer. Men vissa medarbetare i banken hade trotsat detta och spekulerat med dessa värdepapper på fondbörserna i Paris och New York. Därigenom orsakades kraftiga kursfall, vilka i sin tur försämrade möjligheterna för I K att låna upp nytt kapital.¹⁴² Genom denna kupp gick bl a ett så gott som avslutat engelskt kreditavtal i stöpet.¹⁴³

I K hade själv förstått hur dessa baissespekulanter gått till väga. Genom en fransk bank, som han ägde i hemlighet, St. Phallesbanken, lyckades han komma deras metoder på spåren. I det här fallet hade det också uppdragats att säljarna av debentures hade använt sig av falska depåbevis. I K hade nämligen i december 1931 fordrat att den fysiska leveransen av aktuella debentures skulle fullgöras.

Det var också på I K:s initiativ som Högman inlett en process mot den aktuella Parisbanken. Före sin avresa till USA hade han överlämnat allt ihopsamlat bevismaterial till sin medarbetare.

För att driva processen vidare behövde Högman nu pengar, vilket Torsten Kreuger genast ställde upp med. Han var t o m beredd att stå för rättegångskostnaderna.¹⁴⁴

I den promemoria som Högman lämnade till Torsten Kreuger får man reda på att de anklagade personerna "M. Sabatier jämte en del hjälpare handlade för vissa stora finansmäns räkning, mot vilka vi f.n. besitta graverande material av synnerligen allvarlig natur" och att de sålunda "äro bulvaner, bakom vilka de verkliga skyldiga dölja sig."¹⁴⁵

Torsten Kreuger redogör sedan för hur han en kort tid senare, närmare bestämt i april 1932, blev uppsökt på sitt kontor av advokaten och förre justitieministern Eliel Löfgren, som försökte förmå honom att lägga ned processen. Om han gick med på detta skulle han få mottaga aktier tillhörande holländska Kreuger & Toll till ett värde av inte mindre än 24 miljoner kr. Torsten Kreuger avböjde detta märkliga anbud och förklarade att han var angelägen att få reda på vilka som var de verkliga uppdragsgivarna till Sabatier d'Espeyron och Jacques Barrault (som ser ut att kunna vara en släkting till I K:s hushållerska) suttit häktade sedan mars.

Eliel Löfgren lär kort efter detta möte ha begivit sig till Paris för att där sammanträffa med Högman, som visade sig mer samarbetsvillig än Torsten Kreuger. Under förutsättning att han drog tillbaka sin målsägandetalan och sedan inte engagerade sig vidare i saken, skulle han bli belönad med en summa på 8 miljoner francs kontant (2 miljoner kronor). Dessutom skulle han utan att betala något få återtaga samtliga av de reverser på sammanlagt 15 miljoner franc, vilka han och hans bolag hade utfärdat, samt erhålla rätten att för en köpeskilling på endast 38 200 kr köpa aktierna i bolaget AWEA.¹⁴⁶

Den franske åklagaren valde dock att driva processen vidare och de båda kumpanerna blev dömda till fängelse, men det hela försvårades p g a att Högman valde att avstå från att föra sin talan.¹⁴⁷

Torsten Kreuger lät då att genom sin advokat E Heijne stämma Högman för kontraktsbrott. I det läget infann sig de franska bankirernas advokater hos Heijne och erbjöd denne en ansevärd summa pengar för att lägga ned denna process. Enligt uppgift rörde det sig om 100 000 kr. Utan att rådgöra med målsägaren, Torsten Kreuger, efterkom Heijne fransmännens önskemål.¹⁴⁸ De franska advokaterna såg sedan till att betala de tvistiga beloppen för Högmans räkning.¹⁴⁹

Torsten Kreuger försökte också genom en av konkursförvaltarena i K&T, Sven Lindeberg, få Högmans aktieköp återkallat, men inte heller detta lyckades han med. Högman hade alltså för en köpeskilling på 38 200 kr fått överta aktierna i AWEA S.A.¹⁵⁰, efter att först utverkat ett intyg från revisorer om att företaget saknade tillgångar.¹⁵¹ Men vad som inte nämdes var att AWEA i sin tur förfogade över en stor mängd värdepapper som överlämnats från Kreugerkoncernen i syfte att genomföra vissa transaktioner. Enligt Torsten Kreuger var det dessa aktier och obligationer som advokaten Eliel Löfgren erbjudit honom om han avstod från att driva processen i Paris. Vid tillfället var de värda 24 miljoner kr och tillhörde holländska Kreuger & Toll.¹⁵² Enligt Ångström fanns där även debentures i K&T till ett värde av inte mindre än 18 miljoner kronor.¹⁵³

När konkursförvaltaren sedermera kom med sin återgångstalan existerade inte det bolag, med vilket uppgörelsen hade ingåtts. Genom ett sinnrikt förfarande med olika bolagsbildningar, namnbyten och

hastiga likvidationer, hade AWEA helt enkelt upphört att existera och därmed också den stora värdepappersposten – i alla fall för K&T:s fordringsägare.

Den andra hälften av den värdefulla aktieportföljen hade Högman påpassligt sett till att överföra till den egna bankfirman A.W.Högman & Co. Aktiebolag.¹⁵⁴

Intressant att notera är att Dagens Nyheter, i sin korta rapportering av denna affär, redan den 15 mars 1932, hade följande att förtälja om Jacques Barrault, som vid tidpunkten satt häktad för trolöshet mot huvudman och illegalt uppträdande på fondmarknaden: "Barrault torde, enligt uppgift från T.T., endast ha varit ett redskap för större baissistintressen."¹⁵⁵

Torsten Kreuger var i alla fall själv personligen övertygad om att det just var "baisse-spekulanternas desperata belägenhet som föranledde dem att planera och genomföra mordet på I K den 12 mars 1932.", vilket därigenom räddade dem från ekonomisk ruin.¹⁵⁶

Det framgick sedermera att ytterligare minst tre av I K:s förtrogna direktörer i koncernen betett sig illojalt mot honom och lånat ut värdepapper som I K på olika sätt dragit undan från marknaden.¹⁵⁷

Affären Högman kan mycket väl ha haft en central roll i hela Kreugerdramat. Medarbetarna vid Banque Daniel Dreyfus & Co hade ju begått uppenbara olagligheter mot I K och måste i vilket fall som helst ha upplevt I K:s hastiga bortgång som en befrielse. Det gäller naturligtvis också för de intressen som lär ha figurerat i bakgrunden.

Enligt franska uppgifter skall den totala shortförsäljningen ha uppgått till så mycket som 500 miljoner franc¹⁵⁸. Så fallet var långtifrån avslutat i och med att de franska bulvanerna blev dömda.

Det kunde kanske ha varit intressant att studera vilka kontakter den franska banken hade med de i Paris verksamma bankirerna Carl Frisk eller Olof Aschberg – en annan person som misstänks ha spelat under täcket med I K:s fiender – liksom för övrigt med Wallenbergarna. Enligt Gustaf Ericsson så utgjorde Banque Daniel Dreyfus & Co "Enskilda Bankens intima förbindelse" i Paris^{159/1} och utgjorde endast en liten del av ett internationellt "baissesyndikat" bestående av "en hop bankirer och mäklare", både i Europa och USA, vilka blankat miljoner debentures och sålt Kreugerpapper utan att ha täckning för det.¹⁶⁰ I likhet med Ericsson tyckte även Byttner att man kunde skönja trådar som gick till huset Morgan i USA.¹⁶¹

Men genom att A.W. Högman medelst uppenbar bestickning blev "övertalad" att avstå från att föra sin talan i detta mål kom det aldrig fram vilka mäktiga finansintressen det var som låg bakom dessa ljusskygga operationer.

Det återstår också att ta reda på, i den mån det överhuvudtaget är möjligt, vilka de baissespekulanterna var som såg till att avyttra en stor post debentures i K&T under den tid då man avsiktligt valt att hålla tillbaka nyheten om I K:s död.

¹ Att Marcus Wallenberg sr hade kontakt med Banque Daniel Dreyfus & Co var också något som framgick i ett avsnitt av Lars Molins TV-film "Kreuger" från 1998.

18. KREUGERKONCERNENS KONKURS

Den 21 april meddelade Kruegerkommissionens ordförande Torsten Nothin att han ej längre ville sitta kvar som ordförande i kommissionen, vars övriga ledamöter dock yrkade på att han i alla fall formellt kunde kvarstå som ordförande. Nothin avgick definitivt den 2 maj 1932 och efterträddes av Martin Fehr.

Den 20 maj förklarade Kreugerkommissionen i en för koncernen ödesdiger skrivelse att "det redan nu med säkerhet kan fastställas att bolagets ställning icke giver möjlighet till avveckling på annat sätt än genom konkurs." Innan man kunde upprätta en definitiv koncernbalansräkning behövde man emellertid först slutföra "en utomordentligt omfattande och tidskrävande undersökning"..."beträffande en mångfald bokföringstransaktioner som under en följd av år ägt rum." Denna skrivelse var tänkt att utgöra kommissionens slutrapport till den bolagsstämma i Kreuger & Toll vilken skulle gå av stapeln nästföljande dag.¹⁶²

Kommissionens skrivelse, liksom en provisoriska balansräkning per den 31 mars 1932, enligt vilken K&T förlorat nästan 900 miljoner kr eller ca 71% av sina tillgångsvärden sedan årskiftet, föredrogs under bolagsstämman, som dock inte ville fatta något beslut i frågan, utan beslöt att ajournera sammanträdet till den dag som styrelsen bestämde¹⁶³ (Styrelsen hade förresten, märkligt nog, inte hade haft ett enda sammanträde mellan den 29 mars 4 maj).¹⁶⁴

Någon ytterligare bolagsstämma blev dock aldrig sammankallad: samma dag som bolagsstämman framställdes ett styrelseprotokoll i vilket man kunde ta del av beslutet att till "konkursdomaren göra framställning om bolagets försättande i konkurs"¹⁶⁵ I det här sammanhanget är det uppseendeväckande att styrelsens så viktiga beslut om att försätta bolaget i konkurs överhuvudtaget inte var omnämnt i protokollet från bolagsstämman den 21 maj. Styrelsesammanträdet hade ju ägt rum *före* bolagsstämman.

Den 24 maj inlämnades så en ansökan till konkursdomaren vid Stockholms rådhusrätt, i vilken K&T begärde sig självt i konkurs. Denna konkursansökan var undertecknad av endast en av de 13 styrelseledamöterna, nämligen Nils Ahlström, som var en av direktörerna i bolaget. Visserligen hade han, liksom de övriga högre tjänstemännen i K&T, blivit avskedad, men han hade fått behålla rätten att teckna firman i bolaget. Eftersom denna ansökan skett på egen begäran, prövade aldrig rådhusrätten huruvida det var befogat eller ej att sätta världskoncernen Kreuger & Toll - enligt vissa bedömare en av världens mest solida bolagsbildningar - i konkurs.

Det finns heller inget skriftligt protokoll som visar att detta uppdrag blivit delegerat till honom.¹⁶⁶

Ahlström hade därtill under en längre tid varit avkopplad från koncernens affärer och skulle, enligt uppgift, så snart i K kommit tillbaka till Sverige, även blivit berövad rätten att teckna firma.¹⁶⁷ Han skaffade sig sedermera t o m intyg om att han inte hade begripit någonting av affärerna: I en under edlig förpliktelse författad skrivelse till domstolen i maj 1932 skrev Hugo Stenbeck följande: "Min uppfattning är vidare, att major Ahlström tagit en mycket ytlig del i bolagets finansoperationer och att han inte känt till eller genomskådat de bedrägliga transaktioner och falska bokföringar som förekommit."¹⁶⁸

Bolagsstämman hade annars kunnat stoppa konkursansökan, som av rent formella skäl överhuvudtaget inte borde ha godkänts. Därefter skulle stämman ha kunnat anmoda styrelsen att upprätta en likvidationsbalansräkning, där en generösare värdering av tillgångarna hade kunnat tillämpas. Det fanns ju inget i lagen som föreskrev att alla tillgångar skulle värderas efter de rådande mycket låga dagskurserna. Däremot gavs det utrymme för bolaget att under en tremånadersperiod fylla kapitalbristen.¹⁶⁹

Samma dag som konkursansökan inlämnades blev koncernens VD, Erik Sjöström, häktad.¹⁷⁰

I likhet med utredningskommitténs tillsättande, har även denna händelse blivit föremål för en del polemik, där det ena lägret anser att Nils Ahlström var en svag natur som av kommissionen blev utnyttjad för att kunna genomföra denna "fräcka kupp bakom ryggen på bolagsstämman"¹⁷¹ och där

det andra lägret, även här representerat av Thunholm, förfäktar versionen att det faktiskt var K&T:s styrelse som efter sammanträdet den 21 maj insett att konkursen var oundviklig och inte sett någon annan råd än att följa utredningsmännens rekommendationer, som man lät Nils Ahlström exekvera. Protokollet justerades av samtliga styrelseledamöter. Thunholm hävdar helt framt att Ångström ljugar när han påstår att bolagsstämman aldrig accepterade konkursbeslutet. (Ljugar gör då även Torsten Kreuger, Anders Byttner och Claes Lindskog). Eftersom bolaget, enligt Thunholm, vid tidpunkten ”uppenbarligen och ovedersägligen” var på obestånd, kunde även fordringsägarna när som helst ha begärt företaget i konkurs.¹⁷²

En detalj som i sammanhanget är intressant att notera är att direktören i K&T Juhlin-Dannfelt, om man ska tro på Torsten Kreuger, någon gång 1961 berättat att han utgick från att det var den ”Kungliga kommissionen” som tvingat fram konkursen och att både han själv och Rydbeck hade ansett en rekonstruktion vara att föredra.¹⁷³

18.1 VAR KONKURSEN NÖDVÄNDIG?

Den ovannämnda konkursansökan för holdingbolaget Kreuger & Toll kompletterades alltså med en preliminär likvidationsbalans per den 24 maj 1932.

Arlebäck visar att denna provisoriska ”balansräkning synes helt styrd av kommitténs önskan att så snabbt som möjligt få överta innehavda panter för lämnade lån”. Förutom Stenbeck var nämligen alla ledamöterna representanter för långivare till K&T. Detta mål skulle man på snabbaste och enklaste uppnå genom ett konkursförfarande.¹⁷⁴

I den slutliga konkursstaten som presenterades i september samma år hade dock tillgångarnas värde uppskrivits något, men fortfarande ansågs konkursen vara motiverad, då det förelåg ett underskott på i runt tal 300 miljoner kr. Om man jämför med K&T:s sista bokslut för året 1930, finner man att det under loppet av ett år skett en kapitalförstörelse på betydligt mer än en miljard kronor(!). En del av denna stora värdeminskning kan förklaras med kursförluster, bortåt 200 miljoner kr, vållade till följd av krondevalveringen efter övergivandet av guldmyntfoten. (Detta var emellertid ett övergående fenomen; redan i början av följande år, 1933, kom även USA att gå ifrån guldmyntfoten, varigenom kronans värde i stort sett återställdes. Det dröjde heller inte länge förrän aktiekurserna för Kreugergruppens aktier genomgick en märkbar förbättring och vida översteg de utomordentligt låga kurser som noterades i samband med den panik som uppstod efter I K:s död och Kreugerkommissionens olika uttalanden.)

Utredningsmännen kom alltså fram till att koncernens ställning var undergrävd och att en konkurs var nödvändig. För att motivera detta ställningstagande gjordes en mängd nedskrivningar av koncernens tillgångsvärden, i de fall man nu inte helt sonika valde att avföra vissa tillgångsposter och företagsvinster som ”fiktiva”. På skuldsidan, däremot, accepterades i regel alla krav, oavsett om de kunde styrkas eller inte. I en bilaga till konkursförvaltarnas första rapport finner man under denna rubrik även vad som antogs vara ”dubbelföringar av verkliga, i något annat bolag bokförda tillgångar”. Rent generellt kan man säga att förvaltarna såsom fiktiva tillgångar betraktade i stort sett samtliga fordringar på I K och på det holländska dotterbolaget N.V. Financieele Maatschapij Kreuger & Toll (Holländska K&T) och samtliga tillgångsposter som de överhuvudtaget inte lyckats – eller funnit det mödan värt – att uppspåra och identifiera.¹⁷⁵

Många av krediteringarna på I K berodde på ett förfarande som denne i regel tillämpade när han skaffade sig kontrollen över tändsticksindustrin i något land. I det inledande skedet tog han själv på sig risken och gjorde fabriksinköpen i eget namn, varefter kostnaderna debiterades honom personligen. När så organisationen var färdig överläts fabriker på något av koncernens företag och I K:s personliga konto kunde krediteras. Revisorerna och förvaltarna verkade inte förstå detta system och brydde sig inte om att undersöka om det kunde finnas några bakomliggande värden bakom de ca 330 miljoner kr i fordringar på I K och 70 miljoner kr på Holländska K&T, varför de avskrev beloppen helt och hållet.¹⁷⁶

På samma sätt gick man till väga med två betydande aktieposter i US Steel och General Electric, varvid värden på ytterligare drygt 50 miljoner kr förklarades som fiktiva och avskrevs helt.¹⁷⁷

Så sent som år 1964, då Torsten Kreuger fick ta del av vissa handlingar, som i likhet med alla Price, Waterhouse & Co:s 67 utredningsrapporter länge var hemligstämplade, kunde man fastställa att revisionsbyråns nedskrivningar i vissa fall uppgått till omkring 90 % av tillgångarnas värde.¹⁷⁸

Koncernens omsättningstillgångar utgjordes till stor del av långfristiga obligationslån med goda säkerheter, oftast i form av nationella monopolbolag, vars avkastning i allmänhet täckte räntor och amorteringar. I balansräkningen för 1930 var dessa obligationer, med nominella värden på bortåt en miljard kr, nedskrivna till 404 miljoner kr. I den preliminära likvidationsbalansen upptogs dessa tillgångar till knappt 179 miljoner kr och sedan, i den slutliga konkursstaten, till 225 miljoner kr.¹⁷⁹

Arleböck förhåller sig mycket kritisk till de värderingsmetoder som här tillämpades av utredningsmännen och konkursförvaltarna och finner det minst sagt skandalöst att dessa inte stämde av sina uppgifter mot bankernas engagemangsuppgifter, vilket i andra fall är ett "självklart kontrollinslag".¹⁸⁰ (Storleken på koncernens skulder till de svenska bankerna uppgick i början av 1932 till 828,3 miljoner kr, eller 18 % av deras totala utlåning).¹⁸¹

Särskilt värderingen av de tyska obligationerna kan man förhålla sig kritisk till. Om man hade värderat samtliga tyska obligationer till 100 %, vilket det fanns goda skäl att göra, skulle hela bristen i konkursboet helt raderas ut.¹⁸² Häradsbörjning Wallenberg påstås här ha medverkat indirekt till en del av det låga utbytet från de tyska obligationerna genom att råda den tyska regeringen att inställa servicen på Kreugerlånen.¹⁸³ Ytterligare en post tyska obligationer för nominellt 47 miljoner kr (258,5 miljoner kr) hade helt utelämnats ur konkursstaten.

Obligationerna avseende politiskt osäkra och ekonomiskt svaga länder som Jugoslavien, Ungern, Rumänien, Grekland och Ecuador upptogs i konkursstaten till knappt 29 % av det nominella värdet.¹⁸⁴ Som en kuriositet kan här nämnas att lånet från 1929 till Rumänien på 30 miljoner dollar reglerades så sent som den 24 juni år 2001. Då undertecknade statsminister Göran Persson och Rumäniens premiärminister Nastase en överenskommelse som innebär att ABB-företaget Elektroinvest får 120 miljoner dollar.

Även koncernens innehav av aktier i industriföretag blev föremål för betydande nedskrivningar i de fall de inte blev avskrivna helt och hållet som "fiktiva". Värdet av dessa aktier, som år 1930 hade ett sammanlagt börsvärde på 1 054 miljoner kr uppgick i konkursstaten till knappt 219 miljoner kronor.¹⁸⁵ Detta beror delvis på att man värderade dessa till då rådande börskurser som befann sig på en bottennivå. Detta gäller såväl innehavet av aktier i L.M.Ericsson som de i SCA och STAB. Aktierna i SCA värderades i konkursstaten till 27 miljoner kr, vilket motsvarade drygt hälften av bolagets nyinvesteringar under 1930 och 1931 i världens största sulfatfabrik.¹⁸⁶ STAB-aktierna var endast värderade till ofattbart låga 4,1 miljoner kr. Anmärkningsvärt är annars att ett stort antal STAB-aktier, som fanns upptagna i råbalansen för K&T per den 31 december 1931 till ett antal av 420 000, i konkursstaten reducerats till 3 697 stycken. (Den senare innehåller dock 250 455 "aktier", men mellanskillnaden är ändå betydlig). Då det förefaller otroligt att så många aktier avyttrats från årsskiftet fram till I K:s död, kan man misstänka att dessa säkerligen var belånade, men att någon eller några personer "glömt" att upplysa om detta.¹⁸⁷ Även betydande mängder aktier i Skandbanken, Grängesberg hade "försvunnit" eller försålts på liknande sätt under denna period. Inte heller det betydande innehavet i SKF (79 764 st. aktier) eller det i Handelsbanken (4,5 % av rösterna) återfanns i konkursstaten.¹⁸⁸

En annan tolkning av dylika diskrepanser är att istället, som Glete gör, skylla på att I K inte alltid kan ha varit särskilt "träffsäker" i fråga om *antalet* aktier i sitt sista bokslut. Antalet i konkursstaten betraktas då som det "verkliga antalet".¹⁸⁹

Professor Robert Kristensson reagerade också mot denna konkursstat och menade att man utan överdrift kunde beteckna den som en "panikvärdering". Kristensson hävdar dessutom att konkursen var olaglig. Med hjälp av f d huvudbokföraren i K&T, J W Kårfors, gjorde han en uppställning av en alternativ likvidationsbalans, som visar att bolagets ställning så sent som i maj 1932 inte

nödvändiggjorde någon konkurs. I denna uppställning upptogs tillgångarna i enlighet med aktiebolagslagen från 1910 som stadgade ”att tillgångar avsedda till stadigvarande bruk för bolaget, må, även om verkliga värdet är lägre, upptas till det belopp, som motsvarar kostnaderna för deras anskaffning...” Genom att K&T var ett holding- och förvaltningsbolag anser man att praktiskt taget alla dess tillgångar kunde hänföras till den definitionen och sålunda inte behövt värderas enligt de bottenkurser som noterades under den värsta baisse-paniken 1932. Även i professor Kristenssons alternativa likvidationsbalans är tillgångarna förvisso relativt lågt värderade och även han har bortsett från såväl goodwill som utländska fastighetsvärden och inteckningar. Trots detta överstiger ändå tillgångarna skulderna med 84 754 000 kr.¹⁹⁰

En annan betydande tillgångspost, vars försäljning enligt Kreugers försvarare hade kunnat bevara koncernen var aktierna i gruvföretaget Boliden som år 1929 förvärvats av I K. Det var meningen att K&T sedermera skulle överta gruvan genom en emission av debentures 1932, som emellertid misslyckades, varför I K blev tvungen att lämna Bolidenaktierna som pant för ett lån hos Riksbanken och Skandinaviska Banken. Om man tar hänsyn till värderingar som vid denna tid gjordes av experter från USA finner man att gruvan utan anläggningar ansågs vara värd ca 370 miljoner kr. Det fanns alltså ett betydande övertvärde att hämta. Mot bakgrund av den danske professor Bircks huvudlösa uttalande om att gruvan helt saknade värde, lät finansministern Hamrin göra en snabbutredning som kom fram till ett mer blygsamt värde, närmare bestämt 200 miljoner kr. Men endast ett par dagar innan Hamrins utredning blev kvar hade Kreugerkommissionen redan hunnit framtvinga konkursen.¹⁹¹

Sammanfattningsvis kan man säga att utredningsmännen i den s k Kreugerkommissionen gjorde sin plikt gentemot sina reella uppdragsgivare – Handelsbanken och Stockholms Enskilda Bank – genom att utnyttja situationen. Det låg ju i dessas intresse att överta de panter som K&T ställt som säkerhet för banklån, något som bäst kunde uppnås genom att driva K&T i konkurs.

Felet bestod följaktligen i att dessa män överhuvudtaget fick detta uppdrag och att de tilläts göra sig till en överstyrelse för K&T att styra och ställa helt efter eget gottfinnande.

18.2 IVAR KREUGERS URARVAKONKURS OCH KONKURSEN FÖR IMCO

I bouppteckningen för I K:s sterbhus var Bolidenaktierna upptagna till drygt 79 miljoner kronor¹⁹² (fö samma aktier som fanns upptagna i K&T:s konkursstat!) Boupptäckningen för I K:s urarvakonkurs visade annars på ett underskott på över en miljard kr, men då var samtliga av hans aktier i K&T, liksom en tillgångspost i STAB på hela 810 000 aktier inte upptagna. Merparten av de enorma skulderna omfattade påstådda skadeståndskrav från STAB, vilka sedermera blev helt bortputade.¹⁹³

Förutom Aktiebolaget Kreuger & Toll och I K:s sterbhus försattes det amerikanska dotterbolaget IMCO i konkurs.

Omständigheterna kring IMCO:s konkurs har förblivit höljda i dunkel. IMCO var utan tvivel det värdefullaste bolaget inom hela koncernen då det kontrollerade de mest betydelsefulla tändsticksmonopolen och de mest lukrativa fabrikerna. (Bara investeringarna i Österrike och Tjeckoslovakien hade gått på över 100 miljoner kr). IMCO hade också betydande likvida tillgångar. Vissa beräkningar ger vid handen att detta bolags tillgångar uppgick till drygt 1 000 miljoner kr, vilket ska ställas mot kortfristiga växelskulder på 2-3 miljoner dollar och två långfristiga skulder - en till moderbolaget STAB och två obligationslån som löpte med 5 % ränta på 10 respektive 20 år. Hur stora skulderna var har jag inte sett någon uppgift på, men de torde ha varit väsentligt lägre än de krav på sammanlagt på 5 miljarder kr (!) som man menade att STAB och K&T gjorde anspråk på och som utgjorde själva anledningen till att IMCO försattes i konkurs. Av dessa enorma betalningsanspråk kom sedermera endast 0,2 %, dvs blott 10 miljoner kr att godkännas. Vidare kan man ifrågasätta det rimliga i att ett moderbolag tvingar fram en konkurs för ett dotterbolag. Men, liksom var fallet med K&T:s konkursansökan, var det en av styrelseledamöterna som inlämnade företagets begäran att bli försatt i konkurs, varför det inte heller här blev aktuellt att genomföra någon kontroll av om det hela var skäligt eller ej. IMCO försattes i konkurs på ett mycket tidigt stadium – t o m innan

Kreugerkommissionen hade inlämnat sin slutrapport. Ångström misstänker att man genom detta "anmärkningsvärda schackdrag" dels avsåg att undanröja bevisningen om IMCO:s aktieinnehav (via dotterbolaget Continental Investment A.G.), och dels som ett led i försöket att även försätta STAB i konkurs, vilken dock aldrig blev aktuellt.¹⁹⁴

Genom att de två viktigaste holdingbolagen K&T och IMCO försattes i konkurs förstördes en fungerande enhet, vars beståndsdelar nu istället blev föremål för den värdeförstörelse som konkursrealisationen förvisso innebar. De enorma värden som låg i själva koncernbildningen och främst då i den starka ställningen på världens tändsticksmarknader, gick därmed förlorade.

Den främsta tillgången i Kreugerkoncernen torde ha varit den internationella goodwill som koncernen byggt upp under åren, inte minst tack vare det enorma anseende som I K hade bland världens mäktiga finansgrupper och politiker. Dessa goodwill-värden fanns till största delen inte upptagna i några balansräkningar. Om I K hade behövt fylla ut diverse "hål" i balansräkningarna, hade det varit en enkel sak att göra detta genom att föra in denna goodwill som tillgång. När J P Morgan Sr, t ex, skapade sin ståltrust i USA värderades dess goodwill från första början till 700 miljoner dollar, trots att Morgans ståltrust inte hade några monopol, varken i USA eller annorstädes.¹⁹⁵

18.3 KONKURSFÖRVALTNINGEN

"Kapitalister är sällan för fina för de lågprismarknader som konkursbon utgör", skrev Roland Svensson i sitt genmäle på Ångströms ovan anförda debattartikel i Dagens Industri 1990.¹⁹⁶ Man behöver inte ägna något långvarigt studium av konkursförvaltarnas utförsäljning av Kreugerkoncernens enorma tillgångar för att förstå att det ligger något i detta uttalande. Det är naturligtvis oerhört svårt att bedöma huruvida utförsäljningen gick korrekt till, i enlighet med fordringsägarnas intressen – till vilka även aktie- och debenturesägarna räknas – eller om det här var fråga om något som kan liknas vid en "plundring".

Tidpunkten för avvecklingen var i alla fall mycket illa vald, i alla fall om man betraktar fordringsägarnas intressen. Under perioden 1928 – 1945 nådde Stockholms Fondbörs sin bottennivå under första halvåret 1933. Utförsäljningen borde hursomhelst inte ha påskyndats på det sätt som skedde, utan kunde ha anstått till en senare tidpunkt.¹⁹⁷ Den senare utvecklingen kom att visa att K&T:s aktieportfölj var "sällsynt välkomponerad".¹⁹⁸

Som framgått tidigare förklarades många tillgångar som "fiktiva" och avskrevs helt och hållet. I andra fall blev de föremål för omotiverade nedskrivningar och försålles för en billig penning, främst till de pantvårdande bankerna. På så vis kan man säga att de stora italienska tillgångarna och aktieinnehavet i bankfirman AWEA bokstavligen "gick upp i rök". År 1951 lämnade "Föreningen debenturesägare hos Aktiebolaget Kreuger & Toll" in en petition till konungen, i vilken man yrkade att denne skulle föranstalta en granskning av konkursförvaltningen i dess helhet, något som försvårats genom att utredningen från Price, Waterhouse & Co hållits hemlig. Debenturesägarnas förening räknade ut att förvaltarna, enbart genom en ansvarsfull försäljning av åtta objekt, hade kunnat dra in ytterligare 350 miljoner kr till konkursboet.¹⁹⁹

Innehavet av de stora aktieposterna i det amerikanska bolaget **Diamond Match** (350 000 st) som hade kostat K&T 13,5 miljoner dollar i inköp, värderades till 10 miljoner kr och såldes för 5 175 000 dollar, varav konkursboet till slut endast fick 460 000 dollar. Resten tog "de kreditgivande bankerna" hand om, trots att det är tveksamt om dessa aktier överhuvudtaget var belånade.

Aktierna i **Sirius A.G.**, som i konkursstaten var upptagna till ca 960 000 kr, såldes för ett lägre belopp än vad K&T:s fordran på bolaget var värd.²⁰⁰

Svenska Tändsticks Aktiebolaget klarade sig från konkurs. (Att Jacob Wallenberg arbetade för att försätta även STAB i konkurs, framgår om man studerar en skrivelse från Nothin till Fehr och Prytz, i vilken han fällde kommentaren att om Jacob Wallenbergs låga värderingar av STAB:s tillgångar stämde, så måste detta företag omedelbart träda i likvidation.)²⁰¹

I resultatredovisningen för år 1932, vilken blivit fastställd av Jacob Wallenberg och Assar Gabrielsson, gjordes istället avsevärda nedskrivningar av STAB:s samtliga tillgångar, så att en förlust på 500 miljoner kr kunde presenteras. Rörelsevinsten hade annars varit ganska normal: 51 miljoner kr.

Aktiekapitalet skrevs ned från 360 miljoner kr till 90 miljoner kr genom överföring till reservfonden, varefter man gjorde en nedskrivning på tillgångssidan med ofattbara 523 miljoner kr. Aktieinnehavet i IMCO skrevs ned från 163 miljoner kr till noll och fordringarna på Continental med 90 miljoner kr eller 90 %.²⁰²

Torsten Kreuger hävdar i en av sina böcker att STAB:s tillgångar redan var lågt upptagna i bokföringen och att Wallenbergarna lyckades förvärva majoritetsposten i STAB för endast 3 % av det ”verkliga värdet”, som utgår från en aktievärdering på 300 kronor styck.²⁰³ Den aktiepost som medförde bestämmanderätten i STAB övertog Enskilda Banken från K&T:s konkursbo till en kurs av 10 kr per aktie (33 % under konkursstatens låga värdering), vilket förmodligen inte hade varit möjligt utan 1932 års bokslut.²⁰⁴

Att även det kraftigt beskurna Tändsticksbolaget var ett lönsamt företag framgår inte minst av att dess samlade årsvinster under tioårsperioden 1933-1942 uppgick till hela 432 miljoner kr brutto, trots betydande kursförluster.²⁰⁵

Stockholms Enskilda bank övertog också kontrollen över flaggskeppet **LM Ericsson**. I likhet med Tändsticksbolagets aktier blev även aktierna i LM Ericsson, till följd av paniken efter alla ”avslöjanden”, föremål för kraftiga kursfall och kunde sålunda inhöstas till priser på 5-10 kr styck.²⁰⁶ Även här tillämpades stora nedskrivningar, som i LM Ericssons fall bidrog till uppkomsten av en bokförd förlust på nästan 23 miljoner kr. Wallenberg-sfären betalade genom SEB:s dotterbolag Caritas visserligen runt 17 kr styck för LM-aktierna, men hade också passat på att göra stora uppköp när börskurserna pendlade mellan 4,50 kr och 6 kr.²⁰⁷

Fastighetsaktiebolaget Hufvudstadens 149 000 preferensaktier i konkursstaten värderades till 14,9 miljoner kr.²⁰⁸ Först hade man rutinmässigt gjort en kraftig och omotiverad nedskrivning: En fullgod fordran som Holländska K&T:s hade på fastighetsbolaget Hufvudstaden skrevs ned från 11 miljoner kr till 1 miljon kr, till glädje för köparna.²⁰⁹ Skandinaviska Banken övertog 76 000 av aktierna för 7,6 miljoner kr och kvittade återstoden av dessa mot en skuld till banken på 500 000 kronor.²¹⁰

Utförsäljningen av **Boliden** har också mött viss kritik. Byttner anser t ex att det här snarare var fråga om en ”donation”²¹¹ Bolidenaktierna hade, tillsammans med aktier i Hufvudstaden och tyska och ungerska obligationer, legat som säkerhet för ett lån hos Skandinaviska Kredit på 93 miljoner kr. I december 1934 värderades hela hypoteket till 252,9 miljoner kr. För att bli av med sin skuld på 93 miljoner kr till banken, liksom ett borgensåtagande som dock aldrig behövde utnyttjas på 34 miljoner kr, gjordes vissa avräkningar som resulterade i att konkursboet endast fick 21,9 miljoner kr tillbaka. Den bristande matematiken skulle här bestå i att 252,9-127 inte är 21,9 miljoner kr och att det alltså fattas ett belopp på så mycket som 104 miljoner kr.²¹²

Thunholm upplyser oss dock om att denna siffra på 104 miljoner kr överensstämmer med Skandinaviska bankens fordran på I K:s dödsbo och att Bolidenengagemanget under många år kom att bli en tung belastning i bankens balansräkning.²¹³

Det andra ”skolexemplet” som Thunholm bemödat sig om att bemöta är försäljningen av **Svenska Cellulosa Aktiebolaget (SCA)**: År 1931 hade Handelsbankens Ernfrid Browaldh i sin egenskap av styrelseledamot i SCA varit med om att höja aktiekapitalet från 50 till 100 miljoner kr samt intygat att detta blivit kontant inbetalat. Browaldh, som sedan kom att ingå i ”Kreugerkommissionen”, tog så småningom itu med att ombesörja en värdering av dessa SCA-aktier, vilket ledde till att hela aktiestocken i företaget nu endast skulle vara värd 4 miljoner kr. Handelsbanken köpte 1934 hela företaget för detta belopp. Ångström hävdar att Browaldh och Handelsbanken i realiteten endast behövde betala 360 000 kr för förvärvet av samtliga aktierna i SCA, då ju bolaget kom att betala alla sina skulder självt.²¹⁴ Thunholm menar, i polemik mot detta, att SCA i själva verket var ”konkursmässigt”, med ackumulerade förluster på 23 miljoner kr mm, vilket nödvändiggjorde en

sanering av bolagets ställning medelst nedsättning av aktiekapitalet. Han menar att köpeskillingen uppgick till 9 miljoner kr totalt och betonar att detta engagemang kom att bli tungt för Handelsbanken.

Överhuvudtaget anser Thunholm att man kommer fram till samma resultat om man ”med oförvillad blick” går igenom pantrealisationerna av Kreugerföretagens aktier.

Det faktum att de oprioriterade fordringsägarna fick närapå 43 % av sina fordringar tillbaka från konkursboet uppfattar Thunholm som ett gott betyg åt konkursförvaltarna, som 1941 kunde dra sig tillbaka efter ”ett hyggligt slutresultat”²¹⁵, medan den andra skolan menar att denna höga utdelning, trots vad som beskrivs som rena ”vansinnesförsäljningar” utgör ett av de kraftfullaste beläggerna för att världsföretaget K&T var oerhört solitt och överhuvudtaget aldrig borde ha försatts i konkurs.

19. ÖVRIGA ANKLAGELSER MOT I K OM BOKFÖRINGSMANIPULATIONER OCH DYL.

Inte heller frågan om I K gjorde sig skyldig till bokföringsmanipulationer i syfte att fylla upp diverse ”hål” i balansräkningen med fiktiva belopp har blivit ordentligt genomlyst av forskningen. Mot bakgrund att en mängd viktig dokumentation torde ha förkommit är detta tyvärr en fråga som inte heller går att utreda till fullo.

Anklagelserna mot i k härrör till stor del från Price, Waterhouse & Co och de olika konkursförvaltarna. Bokföringsmanipulationerna påstås ha pågått ända sedan 1917 och ”kulminerade i tillverkningen av 21 milj. pund av italienska statsobligationer”. Vidare ska IK ha tillgripit ”ohederliga affärsmetoder” och det talas rentutav om ”emissionssvindlar”.²¹⁶

Bland bokföringsmanipulationerna brukar man ofta nämna ”dubbelföringar av tillgångar”, med vilket menas att samma tillgångar användes i balansräkningarna för två eller flera koncernbolag samtidigt. Det brukar sägas att IK ensam hade överblicken över koncernens ställning, att kommunikationen inom företagsgruppen var dålig och att styrelsemedlemmarna hade ett påtagligt ointresse för bokföringsfrågor. I K lär ha nöjt sig med att ge diverse instruktioner till koncernens revisorer om hur bokföringen skulle utföras.²¹⁷ Det är ingen överdrift att påstå att bokföringen var komplicerad i denna koncern som var uppbyggd med dotterbolag och dotterdotterbolag intrikat förbundna genom korsvist ägande. Icke desto mindre betraktade i k koncernen som en sammanhängande enhet och han kunde rekquirera medel från bolag, som för tillfället hade likviditetsöverskott, för att t ex bestrida moderbolagets kostnader på annat håll. Många av affärerna var rätt ofta av hemlig natur, varvid transaktionerna bokfördes via i k:s eget konto hos K&T eller via hans eget privata finansbolag. I samband med kampen mot blankningsoperatörerna var ju också ett antal fristående företag och privatpersoner indragna.²¹⁸

Ångström skriver att Kreugers belackare inte på en enda punkt har lyckats komma fram till något konkret som inte kunnat bemötas.²¹⁹ ett undantag är kanske Jan Glete, som i sin avhandling tar upp vissa transaktioner mellan K&T och det holländska dotterbolaget N.V. Financieele Maatschappij Kreuger & Toll. Förvaltarna uppfattade detta som ett fiktivt bolag – ett rent bluffbolag – som ”tillkommit enbart för att tillverka falska vinster och andra bokföringsposter”. Byttnar menar, i polemik mot detta, att bolaget i själva verket borde uppfattas som ett slags fristående reservfond i aktiebolagsform, skapad för att koncernen inte skulle behöva betala svensk stämpelskatt på 1 % vid nyemission. Genom att papperen emitterades till pari (nominell kurs) i Sverige och sedan försålles vidare av holländska K&T kunde detta företag tillgodoräkna sig överkurserna, ibland 400-500 % av pari, som därmed hamnade i dess egen reservfond och som sedan kom till användning för koncernens kapitalbehov.²²⁰

Glete, som dock anser att det är fullt möjligt att bokföringen här är ofullständig, utgår från revisionsrapporten och konstaterar att holländska K&T gjort 140 krediteringar och debiteringar av moderbolaget omfattande sammanlagt 854,4 miljoner kr – pengar som saknar motsvarighet moderbolagets böcker. I den andra riktningen rör det sig om 532,6 miljoner kr. Vidare finner glete att

bokförda vinster uppkommit vid bolagets transaktioner med "International Financial Syndicate", dvs I K:s privata finansbolag, av Glete uppfattat som en fiktion för att öka trovärdigheten i hans manipulationer.²²¹

Revisorerna och förvaltarna beskyllde också i k för att ha laborerat med fiktiva vinster och orimliga utdelningar. För åren 1927-30 ansåg man att de verkliga vinsterna endast utgjorde en femtedel av de redovisade, vilket innebär ett rejält underbetyg för kreugerkoncernen, vars värdepapper mot slutet av 1920-talet betingade överkurser på upp till 700 %. Om förvaltarnas katastrofala siffror skulle stämma innebär detta att enbart utdelningarna från stab mellan åren 1927 och 1929 var större än K&T:s sammanlagda vinster för samma period.²²² om man tar hänsyn till att emissionskurserna för aktier och debentures ofta översteg pari med flera hundra procent, så motsvaras de till synes höga utdelningarna på 25-30 % i själva verket inte mer än 5-6 % av satsat kapital. För koncernens vidkommande uppgick utdelningarna endast till 5,83 % på eget kapital, vilket måste betraktas som måttligt.

Kreugerkoncernens omkostnader var heller inte särskilt betungande. Enligt en uppgift från Torsten Kruegers bok uppgick dessa endast till otroligt låga 0,25 % av balansomslutningen.²²³

Kreugers vedersakare hävdar att i k gjorde sig skyldig till vad de kallar "emissionssvindel" i och med att han själv tecknade sig för debentures och sedan i en kommuniqué meddelade att emissionen blivit fulltecknad. Beloppet ifråga betalades genom en räntelöpande revers som debiterades hans personliga konto hos K&T. Detta innehav av debentures var dock endast temporärt. Dessa debentures kunde sedermera placeras på marknaden, där de tack vare kommande kursstegringar kunde försälgas med god vinst.

För att göra en vederhäftig bedömning av substansen i alla beskyllningar om bokföringsfusk o dyl. Måste man ta med i beräkningen att en stor del av I K:s privata handlingar och anteckningar kom bort efter hans död, ty man vet numera att I K i detta material förde noggranna anteckningar om såväl olika bokförings- som affärstransaktioner.²²⁴

Att bokföringen, särskilt efter 1932, därför framstår som minst sagt rörig kan också sammanhålla med de bokföringstransaktioner som på olika håll genomfördes efter I K:s död. Huvudbokföraren i K&T, J W Kårfors, har t ex intygat att det inte fanns några felaktigheter i K&T:s bokslut förrän efter Mr Seatrees ingripande i mars 1932, då han begärde "att ändringar skulle göras i Kreuger & Tolls böcker", vilket Kårfors inte ställde upp på, "då det skulle medfört felaktigheter i bokföringen, något som han tydligen ville ha fram."²²⁵

Det kanske också kan vara värt att notera att synen på i k som en bedragare inte omfattades av samtliga av Price, Waterhouse och Co:s revisorer som arbetade med fallet i Stockholm: i Torsten Kruegers bok från 1966 kan man ta del av ett intyg från revisorn W A Pithie, där denne uttrycker sin övertygelse att hela "kreugeraffären var illa skött av styrelsen, den kungliga kommissionen, pressen och de granskande revisorerna, som ofrivilligt tvingades intaga en ståndpunkt, som de icke själva valt..."²²⁶

Det går idag inte att föranstalta någon undersökning om vad price, waterhouse & co grundade sina anklagelser på. Alla arbetspapper och allt utredningsunderlag skickades till paris efter slutfört arbete, där de förstördes någon gång efter 1945.²²⁷

Kreugerkoncernen hade som regel minst en auktoriserad revisor i alla sina svenska aktiebolag och det internationellt välrenommerade revisionsbolag ernst & ernst i imco.²²⁸

Med ett citat från den tyske finansexperten dr Fritz Deck, som 1943 kom ut med boken "Pengar och politik", vill jag göra gällande att det måste betraktas "som absolut otänkbart, att alla de banker, inhemska och utländska, som samarbetade med Ivar Kreuger, inte skulle fullgöra sin självklara skyldighet att grundligt granska hela koncernens affärer, innan de åtog sig att placera koncernbolagens aktier, obligationer och debentures. De hade rätt att anställa ingående revisioner, och jag antog, att de gjorde det."²²⁹

Om man vidhåller uppfattningen att i k var en bedragare måste hans förmåga att bluffa varit så enastående eftersom han under en så pass lång tid lyckades lura en hel värld, inklusive politiker, riksbankschefer, industrimän, bankmän och allmänheten, utan att någon lyckades komma honom på spåren.

IVAR KREUGERS HUVUDFIENDER

Det är inte någon större svårighet att med hjälp av litteraturen peka ut de åtminstone tre huvudgrupper som var fientligt inställda till och på olika sätt, ibland i samverkan med varandra, motarbetade I K och Kreugerkoncernens intressen:

- Sovjetunionen i öst
- Mäktiga finansintressen i London och USA med huset Morgan i spetsen
- Wallenberg och Bonnier i Sverige

Huruvida någon eller några av dessa tre huvudgrupper i själva verket hade något med I K:s död att göra, går för närvarande inte att uttala sig med någon bestämdhet om. Av den anledningen bör nedanstående uppfattas som en mer komprimerad presentation av det som i litteraturen framförts som bestickande mot just dessa grupper. När det gäller eventuella förgreningar dem emellan kan den s k Affären Högman mycket väl ha spelat en stor roll.

19.1 I K OCH SOVJETUNIONEN

Sovjetunionen och dess tändsticksindustri utgjorde alltså ett stort hinder på I K:s väg mot det hägrande världsmonopolet. I K hade sedan länge varit intresserad av Ryssland och ryska förhållanden och hade redan under tsartiden grundat en byggnadsfirma i S:t Petersburg. Revolutionen satte emellertid käppar i hjulet för de vidare expansionsplanerna i Ryssland, åtminstone fram till 1927, då isen var bruten för förhandlingar med de sovjetiska kommissarierna. Dessa var villiga att gå med på att ge den svenska tändstickstrusten monopol i landet mot ett lån på 35 miljoner dollar. Vid det här laget hade emellertid förhandlingarna med Frankrike lett till ett gynnsamt resultat, vilket i kombination med andra typer av strategiska hänsynstaganden gjorde att I K till slut avböjde det sovjetiska erbjudandet. Istället valde han att gå på offensiven mot den ryska tändsticksindustrin genom att bl.a. sluta diverse fördrag med de baltiska staterna och Rumänien. Konkurrensen från den sovjetiska tändsticksindustrin kom snart att antaga allt aggressivare former, däribland en dumpningstaktik, som innebar massiv export av ryska tändstickor till priser som var så låga att de endast kan ha täckt en bråkdel av tillverkningskostnaderna.

I april 1928 återupptogs låneförhandlingarna med Sovjetryssland. Under ett sammanträffande i Nice föreslog I K att ställa inte mindre än en miljard dollar till ryssarnas disposition i utbyte mot inte bara monopol på tändstickor, utan även på socker, te, tobak samt rätten att exploatera gruvor. Moskvaregeringen förväntades också erkänna Tsarrysslands skulder.

Det berättas dock att Stalin hörde till de intensivaste motståndarna mot denna form av systemskifte i landet och föredrog istället att satsa på att reformera landet genom planhushållning.²³⁰

Enligt vad det f d legationsrådet i Stockholm Dmitrievskij berättat skall Stalin i samband med den första omgångens förhandlingar ha fällt följande yttrande om I K: 'Det ligger inte i vårt intresse att uppmuntra och gynna honom. Vi måste tvärtom binda och oskadliggöra honom. Han är farlig för oss.'²³¹

I K:s förhandlingar med Sovjetunionen blev alltså resultatlösa och ryska tändstickor fortsatte att översvämma marknaderna i Europa, Asien och Sydamerika.

Kanske finns det en del intressant material att hitta i de sovjetiska arkiven, som numera är öppnade för forskningen?

19.2 HUSET MORGAN I USA

Däremot finns det mer fakta i målet som tyder på att det förekom organiserade baisse-spekulationer mot Kreugerkoncernen för att underminera dess finansiella ställning och därmed dess roll som "världsbankir". Om dessa föregicks av geopolitiska överväganden kan man dock endast spekulera om, men det är inte otänkbart att det fanns mäktiga finansintressen i USA och Storbritannien, vilka kan tänkas ha befarat att I K:s omfattande utlåningsverksamhet hotade deras egen ställning på de internationella finansmarknaderna.

Det är främst den mäktiga Morgan-gruppen i USA som brukar nämnas i detta sammanhang och det är främst vid två tillfällen Morgan-gruppen och I K kom på kollisionskurs med varandra. Morgans fientliga hållning till uppstickaren I K påstås ha grundlagts i samband lånet till Frankrike 1927 då den franska regeringen fastnade för de mer fördelaktiga villkor som Kreugerkoncernen kunde erbjuda. Visserligen pågick förhandlingar om ett samgående mellan L M Ericsson och det amerikanska telefonbolaget I T T. Men som vi har sett övergick dessa till en öppen konflikt i och med Morgans återbetalningskrav på 11 miljoner som man räknat med skulle finnas i det svenska företags kassa.

Gustaf Ericsson har kommit fram till att Morgan satte in ett koppel av informatörer och agenter för att spionera på och motarbeta I K – inte minst en mr _____ – men dylika uppgifter måste hänföras till sådant som är ytterligt svårt att bevisa.

19.3 WALLENBERG MED FLERA I SVERIGE

Med tanke på den särställning som huset Wallenberg intar bland I K:s konkurrenter – åtminstone i den litteratur som Thunholm kallar "Kreugerpropaganda" – finns det skäl att ägna ett särskilt avsnitt åt Wallenbergs förhållande till Kreugersfären.

Flera författare har försökt att påvisa förgreningar mellan Wallenbergsfären och Morgan-gruppen i USA.²³² I K:s nära medarbetare K Drachenfels beskriver i sin bok från 1933 Stockholms Enskilda Bank, som ägd av "den med Morgan nära förbundna familjen Wallenberg"²³³ Att banken hade en gynnad ställning hos Morgan-gruppen framgår om inte annat av en undersökning som den amerikanska senaten lät göra 1933 om Morgans affärer och som visade att den svenska banken förekom i listor över sådana som av Morgan fått mottaga aktier som redan samma dag kunde avyttras för ett betydligt högre pris.²³⁴

Det är ett rimligt antagande att man inte såg med blida ögon på I K:s exempellösa framgångar. Under särskilt den senare delen av 1920-talet blev konkurrensförhållandet dem emellan alltmer utpräglat. Under krisåren 1931-32 ser vi också hur Marcus Wallenberg sr vid olika tillfällen agerade för att försvåra eller helt stoppa K&T:s fortsatta finansiering och vi har också sett hur han rådde den tyska regeringen att inställa servicen på Kreugerlånen.

Genom Jacob Wallenbergs och även Hugo Stenbecks mandat i den av allt att döma självutnämnda Kreugerkommission kunde man skaffa sig kontroll över händelseförloppet och se till att allt utvecklade sig i gynnsam riktning. Att Kreugerkommissionen fick betalt av Stockholms Enskilda bank är betecknande för detta förhållande. Det är heller inte svårt att finna tecken på Marcus Wallenbergs inflytande i bakgrunden, inte minst genom att utnyttja sina politiska och andra kontakter. En del av den ryktesspridning, som allt som oftast bidrog till den rådande panikstämningen, kommer också från detta håll. Främst var det Bonnierägda Dagens Nyheter som upplät sina sidor till något som måste liknas vid en förtalskampanj mot I K och hans medarbetare, där man inte drog sig för att använda sig av rena lögnar.

Att redaktör Tor Bonnier blev invald i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank 1931²³⁵ kan mycket väl tänkas ha haft betydelse i detta sammanhang. Ett par andra styrelseledamöter i denna bank var också involverade på olika sätt i denna "affär", nämligen statsrådet Johannes Hellner, som ju företogs

den besynnerliga Italienresa till Mussolini på våren 1932 och så hade vi Josef Sachs, som lär ha spritt lögnen om I K inför DN:s korrespondent i Paris dagen efter I K:s död.

Att Marcus Wallenberg sr befunnit sig i Paris strax före och kort efter I K:s död²³⁶, kanske kan låta bestickande, men är nog inte särskilt substantiellt i sammanhanget, så länge man inte vet något mer om hans förhållanden i den franska huvudstaden vid dessa tillfällen. Vad som däremot kan slås fast är att Wallenbergarna på olika sätt motarbetade Kreugerkoncernens intressen och var pådrivande när det gäller att framdriva en konkurs, som de ju själva kom att dra störst fördel av.

20. EN MOTIVBILD – *CUI BONO?*

Om man höjer blicken något till den internationella arenan vid den här tiden Somliga författare, som t ex den kontroversielle Gustaf Ericsson, har försökt att koppla samman I K:s fiender till en stor sammanhängande "konspirationsteori", men så länge källorna inte finns redovisade är det svårt att klargöra hur t ex de sovjetiska makthavarna motarbetade I K och om dessa i detta syfte samarbetade med vissa krafter i väst för att röja honom ur vägen. Då rör det sig endast om spekulationer kring en eventuell motivbild. Enligt Ericsson m fl samverkade I K:s mäktigaste fiender i öst och väst i syfte att uppnå en geopolitisk inringning av Tyskland, något som skulle ha legat i de båda fiendelägrens intresse.

I K:s stora Tysklandslån kunde då uppfattas av dessa som "en nagel i ögat".

Motivbilden – om nu ett brott var begånget – kan alltså fördjupas om man ställer sig den klassiska frågan *Cui bono?*, alltså "till vems fördel?"

Att mycket i detta drama blivit föremål för mörkläggning tycker jag också framgår med önskvärd tydlighet om man noterar följande:

- Den undermåliga polisutredningen i Paris genomfördes inte förutsättningslöst.
- Några "inflytelserika personer" förmådde landshövdingen i Stockholm att ställa in obduktionen.
- Viktiga handlingar i form av bl a I K:s dagboksanteckningar "försvann" efter ankomsten till Sverige, efter att ha anförtratts åt Hugo Stenbeck.
- I K:s stora tillgångar i den italienska tändsticksindustrin doldes både för Kreugerkommissionens ledamöter och statens tillsyningsman under moratorietiden.
- Krafter i Sverige verkade för att den inledande rättegången mot de franska bankirerna i affären Högman aldrig följdes upp från svensk sida. Tvärtom bidrog man till att tysta ner det hela.
- I ett dokument från 1935 intygade direktör Olof Bildt på Nykvarns Bruk att man i en specificerad vagn erhållit 680 kg handlingar från K&T:s konkursbo och "att desamma omedelbart förmalts här under betryggande kontroll."²³⁷
- Arbetsmaterialet från Price, Waterhouse & Co förstördes någon gång efter 1945.
- Hela Riksarkivets Kreugerarkiv var sekretessbelagt fram till år 1999. Även utredningen från Price, Waterhouse & Co hölls under lång tid hemlig.

21. SAMMANFATTANDE AVSLUTNING

Så gott som samtliga av Kreugerkoncernens dotterbolag, förutom det amerikanska International Match Corporation, klarade sig från konkurs och kunde dessutom drivas vidare utan kapitaltillskott från de nya ägarna. Det har gjorts ett par uppställningar av hur Kreugerkoncernen skulle se ut om den fått leva vidare som en fungerande enhet. Enbart de fem företag som utgjorde den direkta kärnan i Kreuger & Toll – Boliden AB, Fastighets AB Hufvudstaden, LM Ericsson, Svenska Cellulosa AB och Svenska Tändsticks AB – skulle utan konkurrens gjort den till Sveriges i särklass största koncern. Om man därtill lägger dess stora aktieposter i svenska och utländska industriföretag, banker och finansbolag, liksom det stora innehavet av statsobligationer och fastigheter, förstår man vilken enorm kapitalöverföring som ägde rum efter att K&T försattes i konkurs.

Det hela resulterade i Kreugerkraschen ledde till att storbankerna - i första hand Svenska Handelsbanken och Stockholms Enskilda bank - kunde flytta fram sina positioner.

Kreugerkraschen utgör samtidigt det mörkaste kapitlet i den svenska kapitalismens historia och, vilket jag avsett att visa med denna uppsats, är den offentliga historieskrivningen kring I K och Kreugerkraschen behäftad med stora brister. I och för sig kan ingen idag förringa I K:s positiva insatser på ett flertal områden som industri- och finansman, men föreställningen om att han, under en förvisso kritisk tid, skulle ha ägnat sig åt diverse oegentligheter – som t ex att framställa italienska obligationer – och sedan tagit livet av sig, har visat sig minst lika seglivad som ”Kreugerpropagandans” påståenden. Enligt mitt förmenande finns det fler belägg för motsatsen och så länge dessa faktauppgifter inte blivit vederlagda av forskningen eller avfärdade som rena lögnerna finns det goda skäl att ansluta sig till det som inledningsvis benämndes som ”mord- och plundringsteorin”.

I vilket fall som helst är det uppenbart att allt inte gick riktigt till i samband med Kreugerkoncernens konkurs och avveckling och att det återstår en hel del forskning att göra i detta viktiga ämne.

Om man betänker att I K under de kritiska åren 1931-32 faktiskt lyckades uppbringa tillräckliga likvida medel till att lösa den allvarliga likviditetskrisen och att det fanns stora dolda reserver, i form av t ex de italienska tillgångarna och den värdefulla Bolidengruvan samt att utvecklingen höll på att vända efter den långa depression som hemsökt USA och Västeuropa, fanns det goda skäl för honom att se framtiden an med optimism.

Däremot är det som sagt inte otänkbart att I K:s fiender inte såg lika positivt på Kreugerkoncernens växande makt och inflytande i världen. Detta gäller inte enbart dem som spekulerat i kraftiga kursfall för Kreugerpapper och som i mars 1932 såg ut att hotas av ekonomisk ruin, utan även dem som såg sin kontroll över världsekonomin hotad och som sedan kom att profitera på militär upprustning och ett nytt storkrig mellan världens folk. Ty om I K:s plan för ett nytt internationellt finanssystem hade fått leva vidare är det inte otänkbart att historien hade tagit en annan vändning.

Jag avslutar denna uppsats med ett citat från den kände publicisten Torgny Segerstedt:

”Länge sedan alla dessa små grodor, som plumsade ned i och kväkte ur pölen, spårlöst försvunnit samt med dem de kap som gjordes på den moraliska realisationen - länge efter det allt slikt glömts, skall Ivar Kreugers verk och person vara föremål för studium.”²³⁸

LITTERATURFÖRTECKNING

Böcker:

Adelsohn, Ulf, "Torsten Kreuger sanningen på väg", Stockholm 1972
Boëthius, Maria-Pia, "Sfärfäderna", Stockholm 1998
Brennan, Boris Michael (pseud. för G Ericsson), "The Billion Dollar Murder", Hamburg 1961
Byttner, Anders, "Arvet efter I K", Stockholm 1951
Byttner, Anders, "Vem tog Kreugerkoncernen?", Stockholm 1961
Ericsson, Gustaf, "Högförräderi mot Sodom City", Lund 1943
Ericsson, Gustaf, "Kreuger kommer tillbaka", Stockholm 1936
Glete, Jan, "Kreugerkoncernen och krisen på svensk aktiemarknad", Stockholm 1981
Gäfvert, Björn, "Kreuger, riksbanken och regeringen", Stockholm 1979
Kreuger Torsten, "Kreuger & Toll", Stockholm 1963
Kreuger Torsten, "Sanningen om I K", Stockholm 1966
Torsten, "Spelet i bankvärlden", Stockholm 1970
Kristensson, Robert, "I Ks italienska affärer", Stockholm 1973
Lindskog, Claes, "I K - en storsvensk dröm", Stockholm 1970
Ortmark, Åke, "Ja-sägarna", Stockholm 1997
Shaplen, Robert, "Kreuger -geni och svindlare", Falköping 1961
Stern, E W, "I K Tändstickskungen", Uppsala 1930
Stolpe, Sven och Heed, Börje, "I K mördad?", Stockholm 1955
Thunholm, Lars-Erik, "I K", Ericsson, Gustaf
af Trolle, Ulf, "Bröderna Kreuger", Stockholm 1989
Wikander, Ulla, "Kreugers Match Monopolies, 1925-1930, Stockholm 1979
Ångström, Lars-Jonas, "Därför mördades I K", Stockholm 1990
Ångström, Lars-Jonas, "Kreuger-mordet", Stockholm 1999

Uppslagsböcker:

Nationalencyklopedin, band 8, 9, 11, Höganäs 1993-1995

Tidningar och tidskrifter:

Dagens Nyheter, 1933-01-29, 1932-03-13
Dagens Industri, 1991-11-25
Sydsvenska Dagbladet, 1997-11-03
Den Svenska Marknaden (DSM), nr 4/2000, nr 5/2000
Historisk Tidskrift, 1993:1, Thunholm, Lars-Erik, "I K - Myter och verklighet"

Övriga källor

<http://www.danielpipes.org> (Daniel Pipes artikel "A millenium of Paranoia" från Wall Street Journal, april 1995)
<http://www.powrd.demon.co.uk/gamla.html> (Gunnar Petterssons essä "För att inte tala om Ivar Krueger" från Moderna Tider, 1995)

NOTER:

Inledning m m

- ¹ Robert Shaplen, "Kreuger - geni och svindlare", Falköping, 1961, s 5)
- ² Dagens Industri, 1991-11-25
- ³ Claes Lindskog, "IVAR KREUGER - en storsvensk dröm", Stockholm 1970, s 161-162
- ⁴ Daniel Pipes, "A Millenium of Paranoia", Wall Street Journal apr. 1995 från <http://www.danielpipes.org>
- ⁵ Sven Olof Arlebäck, "Kreugerkraschen – Storbankernas verk?", Skanör 2000, s 15
- ⁶ *Historisk Tidskrift 1*, 1993, Lars-Erik Thunholm, "IVAR KREUGER- Myter och verklighet", s 105-30
- ⁷ Lindskog (1970), s 157
- ⁸ Robert Kristensson, "Ivar Kreugers italienska affärer", Stockholm 1970
- ⁹ NE, Höganäs 1995, Band 18, s 241
- ¹⁰ Arlebäck "Kreugerkraschen – Storbankernas verk?", Skanör 2000, s 21

Kreuger & Toll

- ¹¹ Lars-Erik Thunholm, "IVAR KREUGER", Stockholm 1995, s 13-50
- ¹² *ibid*, s 50-81
- ¹³ *ibid*, s 121
- ¹⁴ *ibid*, s 213

Tändsticksmonopol och statslån

- ¹⁵ Byttner (1951), s 39-40
- ¹⁶ Ulla Wikander, "Kreuger's Match Monopolies, 1925-1930. Case Studies in Market Control through Public Monopolies", Stockholm 1979
- ¹⁷ Byttner (1951), s 63
- ¹⁸ Wikander (1979), s 36
- ¹⁹ *ibid*, s 15
- ²⁰ *ibid* s 65
- ²¹ *ibid* s 256
- ²² Byttner (1951), s 50-53
- ²³ Ångström, (1990), s 97 och Bra Böckers Världshistoria, band 13, Höganäs, 1983, s 110)
- ²⁴ Skrivelse av W Fraenckel, cit i Torsten Kreuger, "Sanningen om IVAR KREUGER", Stockholm 1966, s 196
- ²⁵ *ibid*, s 197

Kreugerplanen eller *the Grand Design*

- ²⁶ Kreuger (1963), s 202
- ²⁷ NE, Höganäs 1993, band 11, s 398
- ²⁸ Byttner (1951), s 80-97
- ²⁹ Gustaf Ericsson, "Högförräderi mot Sodom City, Lund 1943, s 433-34

De sista kritiska åren 1931-1932

- ³⁰ Byttner (1961), s 127
- ³¹ Arlebäck (2000), s 26-27
- ³² Dessa uppgifter härrör från en uppsats från 1957 av fil.lic Johannes Strandh med titeln "Ett valutaproblem" som ingick i ekonomhistorikern Oscar Bjurströms skrift "Från Fugger till Kreuger".
- ³³ Thunholm (1995), s 231-243
- ³⁴ Thunholm (1995), s 240-41
- ³⁵ NE, Band 3, Höganäs 1990, s 34
- ³⁶ K. Drachenfels "Den verkliga Ivar Kreuger, Helsingfors (1933), s 210
- ³⁷ Torsten Kreuger, "Kreuger & Toll", Stockholm 1963, s 35-36
- ³⁸ *ibid*, s 244-47
- ³⁹ Sven Stolpe och Börje Heed, "IVAR KREUGER mördad?", Stockholm 1955, s 155-66
- ⁴⁰ Thunholm (1995), s 248
- ⁴¹ DN, 1932-01-29
- ⁴² Ångström (1990), s 98

-
- ⁴³ Thunholm (1995) ss 251-56
⁴⁴ Stolpe och Heed (1955), s 57

Själv mord eller mord?

- ⁴⁵ Stolpe och Heed (1955), s 97-107
⁴⁶ Gunnar Pettersson, "För att inte tala om IVAR KREUGER", 1993
⁴⁷ DSM 4/2002, s 6
⁴⁸ Ortmark (1997), s 158
⁴⁹ Stolpe och Heed (1955), s 69-71
⁵⁰ ibid, s 72-76
⁵¹ Boris Michael Brennan (pseud. för Gustaf Ericsson), "The Billion Dollar Murder", Hamburg 1961, s 136
⁵² Gunnar Pettersson, "För att inte tala om IVAR KREUGER", 1993
⁵³ Thunholm (1995), s 260
⁵⁴ Brennan (1961), s 139
⁵⁵ Thunholm (1995), s 260
⁵⁶ Stolpe och Heed (1955), Bilaga V
⁵⁷ Thunholm (1995), s 264
⁵⁸ Stolpe och Heed (1955), s 87
⁵⁹ Ångström (1999), s 39-40
⁶⁰ Ångström (1990), s 119-131
⁶¹ Ångström (1999), s 39
⁶² ibid, s 119
⁶³ Stolpe och Heed (1955), s 107
⁶⁴ Ulf Adelsohn, "Torsten Kreuger sanningen på väg", Stockholm 1972, s 12
⁶⁵ Ångström (1999), s 44-48
⁶⁶ Stolpe och Heed (1955), s 20-27
⁶⁷ ibid, s 9-18
⁶⁸ Ångström (1990), s 112-13
⁶⁹ Torsten Kreuger, "Sanningen om IVAR KREUGER", Stockholm 1966, s 36
⁷⁰ Brennan (1961), s 140
⁷¹ Ångström (1990), s 117
⁷² Kreuger (1963), s 39
⁷³ Jan Gillberg, Den svenska marknaden 4/2000
⁷⁴ ibid
⁷⁵ ibid
⁷⁶ ibid

Paniken efter skottet i Paris

- ⁷⁷ Ångström (1990), s 132-33
⁷⁸ Brennan (1961), s 137
⁷⁹ Stolpe och Heed (1955), s 126
⁸⁰ ibid, s 36
⁸¹ Drachenfels (1933), s 278-79
⁸² Ångström (1990), s 132
⁸³ DN, 1932-03-13
⁸⁴ Gillberg, Den Svenska Marknaden 4/2000, s 12
⁸⁵ Ångström (1990), s 66
⁸⁶ Kreuger (1966), s 272-73

Kreugerkommissionen

- ⁸⁷ Ångström (1990), s 138
⁸⁸ Lindskog (1970), s 100
⁸⁹ Ångström (1990), s 139
⁹⁰ *Historisk Tidskrift 1*, 1993, a.a., s 118
⁹¹ af Trolle (1989), s 158
⁹² Maria-Pia Boëthius, "Sfärfäderna", Stockholm 1998, s 74
⁹³ Lindskog (1970), s 100

-
- ⁹⁴ *Historisk Tidskrift 1, 1993*, a.a., s 118
⁹⁵ Ångström (1990), s 237
⁹⁶ Kreuger (1963), s 213
⁹⁷ Arlebäck, "Kreugerkraschen – storbankernas verk?", Skanör 2000, s 41
⁹⁸ Lindskog (1970), s 101
⁹⁹ Kreuger (1963), s 78
¹⁰⁰ Kreuger (1966), s 225
¹⁰¹ *ibid*, s 104-05
¹⁰² Kreuger (1966), s 144-45
¹⁰³ Kreuger (1963), s 55 och Kristensson (1973), s 23
¹⁰⁴ *ibid*, s 143
¹⁰⁵ *ibid*, s 59-62
¹⁰⁶ Kreuger (1963), s 69
¹⁰⁷ *ibid*, s 75
¹⁰⁸ *ibid* s 151
¹⁰⁹ Adelsohn (1972), s 26-27
¹¹⁰ *ibid*, s 30
¹¹¹ Kreuger (1966), s 46

Bokföringsmanipulationer

- ¹¹² Kreuger (1966), s 189
¹¹³ Lindskog (1970), s 106-07
¹¹⁴ *Historisk Tidskrift 1, 1993*, a.a., s 127
¹¹⁵ Rapport från justitierådet Hellners besök i Rom, daterad 1932-04-26, se Ångström (1990), s 367
¹¹⁶ Kristensson (1973), 102
¹¹⁷ Kreuger (1966), s 119
¹¹⁸ Stolpe och Heed (1955), s 143
¹¹⁹ Ångström (1990), s 176
¹²⁰ DSM, Ångström 4/2000, s 22
¹²¹ Ångström (1990), s 175
¹²² Kreuger (1966), s 136
¹²³ Kreuger (1963), s 140-41
¹²⁴ Ångström (1990), s 183-84
¹²⁵ Kristensson (1973), s 64-65
¹²⁶ Arlebäck (2000), s 63
¹²⁷ Kristensson (1973), s 86
¹²⁸ Kreuger (1966), s 58
¹²⁹ Gäfvert (1979), s 229
¹³⁰ Arlebäck (2000), s 129
¹³¹ cit från Ångströms artikel i DSM 4/2000, s 22
¹³² DSM 4/2000, s 24
¹³³ Lindskog (1970), s 126
¹³⁴ Byttner (1951), s 173
¹³⁵ Kreuger (1966), s 128
¹³⁶ *Historisk Tidskrift 1, 1993*, a.a., s 128
¹³⁷ Kreuger (1963), s 144-45
¹³⁸ Jan Andersson, *Sydsvenska Dagbladet*, 1997-11-03
¹³⁹ Kreuger (1966), s 76
¹⁴⁰ Torsten Kreuger, "Spelet i bankvärlden", Stockholm 1970, s 43-44
¹⁴¹ *ibid*, s 34

Affären A W Högman

- ¹⁴² Stolpe och Heed (1955), s 132
¹⁴³ Anders Byttner, "Vem tog Kreugerkoncernen?", Stockholm 1961, s 145
¹⁴⁴ Kreuger (1963), s 35
¹⁴⁵ Stolpe och Heed (1955), s 133
¹⁴⁶ Kreuger (1966), s 28-29

-
- ¹⁴⁷ Ångström (1990), s 155-56
¹⁴⁸ Kreuger (1966), s 28-29
¹⁴⁹ Byttner (1961), s 176
¹⁵⁰ Ångström (1990), s 154
¹⁵¹ Byttner (1961), s 176
¹⁵² Kreuger (1966), s 29
¹⁵³ Ångström (1990), s 154
¹⁵⁴ Byttner (1951), s 252-56
¹⁵⁵ DN, 1932-03-15
¹⁵⁶ Kreuger (1963), s 36
¹⁵⁷ Ångström (1990), s 197
¹⁵⁸ DSM 4/2000, s 25
¹⁵⁹ Gustaf Ericsson, "Kreuger kommer tillbaka", Stockholm 1936, s 321
¹⁶⁰ ibid, s 265
¹⁶¹ Byttner (1951), s 145

Kreugerkoncernens konkurs

- ¹⁶² Lindskog (1970), s 109
¹⁶³ ibid, s 102-103
¹⁶⁴ ibid s 83
¹⁶⁵ ibid, s 98
¹⁶⁶ Arlebäck (2000), s 104
¹⁶⁷ Kreuger (1966), s 75-76
¹⁶⁸ Kreuger (1963), s 95
¹⁶⁹ Arlebäck (2000), s 103
¹⁷⁰ Kreuger (1966), s 76
¹⁷¹ ibid, s 75
¹⁷² *Historisk Tidskrift 1*, 1993, s 119
¹⁷³ Kreuger (1966), s 95
¹⁷⁴ Arlebäck (2000), s 97
¹⁷⁵ Byttner (1951), s 151-56
¹⁷⁶ ibid, s 216
¹⁷⁷ Ångström (1990), s 158
¹⁷⁸ Intyg av huvudbokföraren i K&T, J.W.Kårfors, i Kreuger (1970) s 65-67
¹⁷⁹ Ångström (1990), s 346, 348
¹⁸⁰ Arlebäck, s 121
¹⁸¹ NE, Band 11, Höganäs (1993), s 393
¹⁸² Arlebäck, s 121
¹⁸³ Byttner (1961), s 143
¹⁸⁴ Arlebäck (2000), s 120
¹⁸⁵ Byttner (1951), s 150
¹⁸⁶ ibid, s 125
¹⁸⁷ Arlebäck (2000), s 124
¹⁸⁸ ibid, s 123-127
¹⁸⁹ Glete (1981), s 590
¹⁹⁰ Kreuger (1963), s 237-47
¹⁹¹ ibid, s 42-46
¹⁹² Ångström (1990), s 150
¹⁹³ Arlebäck (2000), s 133-134
¹⁹⁴ ibid, s 166-68
¹⁹⁵ Brennan (1961), s 160
¹⁹⁶ Dagens Industri, 1990-11-25
¹⁹⁷ Arlebäck (2000), s 156
¹⁹⁸ ibid, s 160
¹⁹⁹ Lindskog (1970), s 119
²⁰⁰ Byttner (1951), s 230-36
²⁰¹ Kreuger (1963), s 72

-
- ²⁰² Arlebäck (2000), s 164
²⁰³ Kreuger (1963), s 79-80
²⁰⁴ ibid, s 168
²⁰⁵ ibid, s 242
²⁰⁶ ibid, s 88
²⁰⁷ Ångström (1990), s 171
²⁰⁸ Lindskog (1970), s 118
²⁰⁹ Intyg av huvudbokföraren i K&T, J.W.Kårfors, i Kreuger (1970), s 65-67
²¹⁰ Lindskog (1970), s 118
²¹¹ Byttner (1961), s 144
²¹² Ångström (1990), s 169-70
²¹³ *Historisk Tidskrift 1, 1993*, a.a., s 126
²¹⁴ Ångström (1990), s 162
²¹⁵ *Historisk Tidskrift 1, 1993*, a.a., s 121

Ivar Kreugers motståndare

- ²³⁰ Drachenfels (1933), ss 106-113
²³¹ cit i Byttner (1961), s 91
²³² Arlebäck (2000), s 43
²³³ Drachenfels (1933), s 175

En motivbild –Cui bono

- ²³⁴ Krueger (1963), s 33-34
²³⁵ Ångström (1990), s 66
²³⁶ ibid, s 59
²³⁷ af Trolle (1989), s 254

Sammanfattande avslutning

- ²³⁸ Stolpe och Heed (1955), s 36